

RÉGÉSZETI ADATOK A BUDAPESTI 11–13. SZÁZADI KIRÁLYI UDVARHELYEK KUTATÁSÁHOZ

Az utóbbi évtizedekben Budapest valamennyi középkori városrészében nagy régészeti feltárások zajlottak, ám az új adatok között nem található olyanok, amelyek a főváros honfoglalás vagy kora Árpád-kori uradalmi központjaival lennének kapcsolatban. Továbbra is ismeretlenek a 11–12. századi óbudai, a 11–13. századi pesti, a 13. századi félfévízi királyi házak, és nem tudjuk, hogy hol helyezkedtek el a távolabbi, csepeli királyi uradalmi központ épületei. Egyelőre csak a 11. századi cinkotai és a 13. századi margitszigeti udvarhelyekből sikerült kisebb épületmaradványokat feltárni, de a teljes alaprajz és építéstörténet megismeréséhez mindkét helyen további feltárásokra van szükség. A honfoglalás kori révtelepülésekből fejlődő Óbuda és Pest 11–12. századi királyi udvarhelyeinek megtalálását talán segítené, ha a soron következő kutatásoknál nem a jóval későbbi adatokból indulnánk ki, mert az már kiderült, hogy a 11–12. századi királyi udvarhelyek nem a 13. századi városközpontokban helyezkedtek el, mint ahogy a 13. századi óbudai és pesti városközpontok sem a korábbiakból fejlődtek ki. A beszámoló keretein túlnő a vár és a város történelmi kapcsolatának korszakonkénti ismertetése, azt azonban hangsúlyozni szeretnénk, hogy a 11–13. századi királyi udvarhelyek és a később várossá fejlődő településcentrumok a településhálózat lényegében különálló elemei voltak. Ma még nem tudjuk, hogy Óbuda és Pest esetében milyen tényezők hatására szorultak háttérbe a 11–12. századi ősi települések, mi volt a közvetlen oka annak, hogy a 13. század első felére teljesen új helyeken alakultak ki a városközpontok. A nagy átrendezések a királyi udvarhelyeket is érintették.

A 11–12. századi településtörténeti kérdések megoldásához közelebb kerülünk, ha térképre visszük a főváros honfoglalás kori és 11–13. századi régészeti lelőhelyeit és a honfoglalás korában keletkezett történeti helyneveket. Kirajzolódik, hogy a 11–13. századi települések, a királyi udvarhelyek, uradalmi központok a budapesti határnak ugyanazon részein helyezkedtek el, ahol a honfoglalás kori leletek egy-egy csoportja is napvilágra került (*1. kép*). A Kárpát-medence természetes földrajzi központjában, Óbudán alakult ki a budapesti térség fejedelmi, majd 11–13. századi királyi központja, körbevették az udvarhely katonai védelmére és ellátására telepített falvak, erre szolgáltak az Óbudával szembeni Duna-parti falvak is. A csepeli uradalmi központ körül szintén kimutathatók a szolgáltató népek falvai, ezek közül azonban hiányoznak a katonai telepítésre utaló törzsi és népnevekkel jelzett települések. A fejedelmi udvar és a közelében működő révek védelmét biztosító szabad harcosok magas rangú katonai vezetőit magányos sírokba temették, fegyvereik, öltözkökük díszes veretei, ékszereik, lószerszámaik a főváros legértékesebb honfoglalás kori leletei.¹

A történeti helynevek és a régészeti leletek tanúsága szerint Budapest földjén az anonymusi hagyományok szerint zajlottak

a honfoglalás eseményei. A magyarok bevonulása után Árpád és Kurszán fejedelem felosztották egymás között az elfoglalt területet, a dunai Nagy-szigetet Árpád, Óbudát pedig Kurszán kapta meg. 904-ben a bajorok megölték Kurszánt, és ezután minden hatalom Árpád kezére jutott. Három év múlva Árpád fejedelem is meghalt, a fejedelemséget és a hatalmas birtokot leszármazottai örökölték.²

CSEPEL-SZIGETI KIRÁLYI UDVARHELY

Az első fejedelmi központokat a Csepel-szigeten és Óbudán szervezték meg. Anonymus, 12. századi történetíró, részletesen elmesélte az ezzel kapcsolatos eseményeket, a regényes elbeszéléseket azonban saját, 12. századi környezetébe helyezte, így nemcsak a honfoglalásnak, hanem saját korának is hű krónikása volt. Ez a kettősség tükröződik többek között a dunai Nagy-sziget (Csepel-sziget) elfoglalásának leírásában is. „Árpád vezér elindult arról vidékről, ahol most Bodrog vára áll és a Duna mentén a nagy szigetig haladt. Tábornokot küldtek a nagy sziget mellett, majd Árpád vezér meg nemesi bevonultak arra. Mikor látták a helynek a termékenységét és a gazdagságát, továbbá hogy a Duna vize milyen erőssége neki, kimondhatatlanul megszerették. Egyszermind elhatározták, hogy ez lesz a vezéri sziget, s a nemes személyek mindegyike ott udvart meg majort kap. Árpád vezér azonnal mesterembereket fogadott és velük pompás vezéri házakat építtetett. Aztán meghagyta, hogy a napok hosszú során át elcsigázott minden lovát vigyék oda és ott legeltessék. Lovászai fölé mesterül egy igen okos kun embert tett, név szerint Csepelt. Minthogy Csepel lovászmester ott lakott, ezért nevezték el a szigetet Csepelnek egészen a mai napig. Árpád vezér és nemesi pedig férfi-meg nőcselédjeikkel együtt békében és hatalomban ott maradtak április havától október haváig. Ekkor közös tanácsban elhatározták, hogy feleségüket otthagya, távoznak a szigetről, átmennek a Dunán túlra, meghódítják Pannónia földjét...”³ A Csepel-sziget 10. századi sűrű lakottságát mutatják az északi szigetcsúcson előkerült honfoglalás kori leletek. Az egymástól nagyobb távolságra elhelyezkedő királymajori, Komáromi út eleji és más temetőikben a fejedelmi udvar szolgálatára rendelt közendű szabad családok temetkeztek, a Szabad kikötő területén megtalált és teljesen feldúlt nagy temető pedig már a 11. századi királyi központ szolgálatára kötelezett falu népe használta.⁴ A szigetet a 11. században királyi szigetnek nevezték, és arra is van adat, hogy itt őrizték a király egyik ménését.⁵ Árpád-házi királyaink óbudai tartózkodásuk idején nagy vadászlatokat rendeztek a csepeli uradalomban, ahol bőséges vadállomány biztosította a sikeres vadászatot és megfelelő épületek szolgáltak a pihenésre. Ezt bizonyítja, hogy 1189-ben III. Béla

1. kép. Honfoglalás kori és Árpád-kori régészeti lelőhelyek Budapesten. 10–13. század. 1. Település. 2. Templom. 3. Kolostor. 4. Királyi udvarhely. 5. Temető. 6. Honfoglalás kori lelőhely. 7. Vár. 8. Margit-sziget

király (1172–1190) a 3. keresztes háborúba vonuló Rótszakállú Frigyest óbudai tartózkodási idejéből két napig a „saját családi és vadászó szigetén” látta vendégül.⁶ 13. századi királyaink hasonlóképpen kedvelték a csepeli uradalmat, IV. Béla (1235–1270) több oklevelet kiadott ezen a helyen, ami azt mutatja, hogy gyakran megfordult Csepelen. Fia, V. István király (1270–1272) pedig 1272-ben itt halt meg. Nem sokkal ezután az ifjú IV. Kun László (1272–1290) a királynék hasznára átadta a csepeli uradalmat.⁷ A csepeli uradalmi központ az egész középkorban fennállt, topográfiai helyzete azonban teljesen ismeretlen.⁸

ÓBUDAI KIRÁLYI UDVARHELY

Az óbudai honfoglalás kori fejedelmi, majd később a 11–12. századi királyi udvar helye ugyancsak ismeretlen. Ennek ellenére a történeti adatok alapján biztosra vehetjük, hogy a 12. század végére teljesen kiépült. Tekintélyének és jelentőségének növekedésében nagy szerepet játszott a prépostsággal mind szorosabbá váló kapcsolata, amely abban mutatkozott meg, hogy a 12. század folyamán sorra a királyi jegyzők nyerték el az óbudai prépostságot. Feltételezhető, hogy III. Béla király rendszeresen járt Óbudára, és valószínűleg hossz-

abb ideig tartózkodott itteni palotájában. Egyébként az udvarhely nagy jelentőségű királyi reprezentációra is alkalmas lehetett, hiszen 1189-ben III. Béla az esztergomi díszes fogadtatás után két napig itt látta vendégül a Szentföldre igyekvő legendás hírű Rótszakállú Frigyes királyt.⁹ A palotának feltehetően szomorú vége lett, elpusztult vagy lebontották. A 13. század első felében új várat építettek. Az állandó királyi központtá fejlődött Óbuda királyi vára a mai Kálvin közli református templom helyén és környékén helyezkedett el, a romok jelentős része még feltáratlan.¹⁰ II. Endre (1205–1235) és IV. Béla uralkodása alatt országos események játszódtak a falak között, például 1241 tavaszán itt tanácskozott IV. Béla az ország főembereivel arról, hogy miként lehetne az országot megvédeni a közeledő tatársereg támadása ellen.¹¹ A tatárok röviddel ezután érkeztek a Dunához, de csak télen a Duna jegén keltek át a budai oldalra, Óbudát feldúlták, a királyi vár is romokban hevert. A vár alaprajzának építéstörténete a régészeti feltárásokból kibontakozófélben van, a történeti adatok pedig fennállása egész idejét végigkísérik. 1343-ban Nagy Lajos király édesanyjának, Piast Erzsébetnek, az özvegy királynénak adományozta, ettől kezdve a középkor végéig az óbudai vár a magyar királynék birtokába tartozott.¹²

CINKOTAI KIRÁLYI VAGY HERCEGI UDVARHELY

Anonymus a 12. században már virágkorát élő pesti oldalról sem feledkezett meg a honfoglalásról szóló elbeszéléseiben. „Néhány nappal később Árpád vezér meg összes főemberei közös elhatározással, egyetértéssel és szabad akarattal kivonultak a szigetről, és tábort ütöttek Soroksáron túl a Rákos vízéig. S midőn látták, hogy mindenfelől bátorságban vannak és senki sem bír nekik ellentállni, átkeltek a Dunán. A révet, ahol az átkelést végrehajtották, Magyar-révnék nevezték el azért, mert a hét fejedelmi személy, akit hét-magyarának mondtak, ott hajózott át a Dunán.”¹³ A táborozás ideje alatt megtörtént a határ felosztása, és kijelölték a fejedelmi törzs népeinek szálláshelyeit. Ez utóbbiak helyét a pesti oldal honfoglalás kori és 11–13. századi régészeti lelőhelyei pontosan megmutatják. A régészeti leletek két helyen, a csepeli és a megyeri révhez vezető útvonalak mentén, a Duna vízjárta mocsaras árteréből szigetként kiemelkedő dombháton koncentrálnak. A déli szállásterület a Gyáli-patak és a Duna között helyezkedett el, az északi a Szilas-patak két oldalán alakult ki, északról a Csömöri-, délről pedig a Rákos-patak széles, mocsaras völgye határolta.

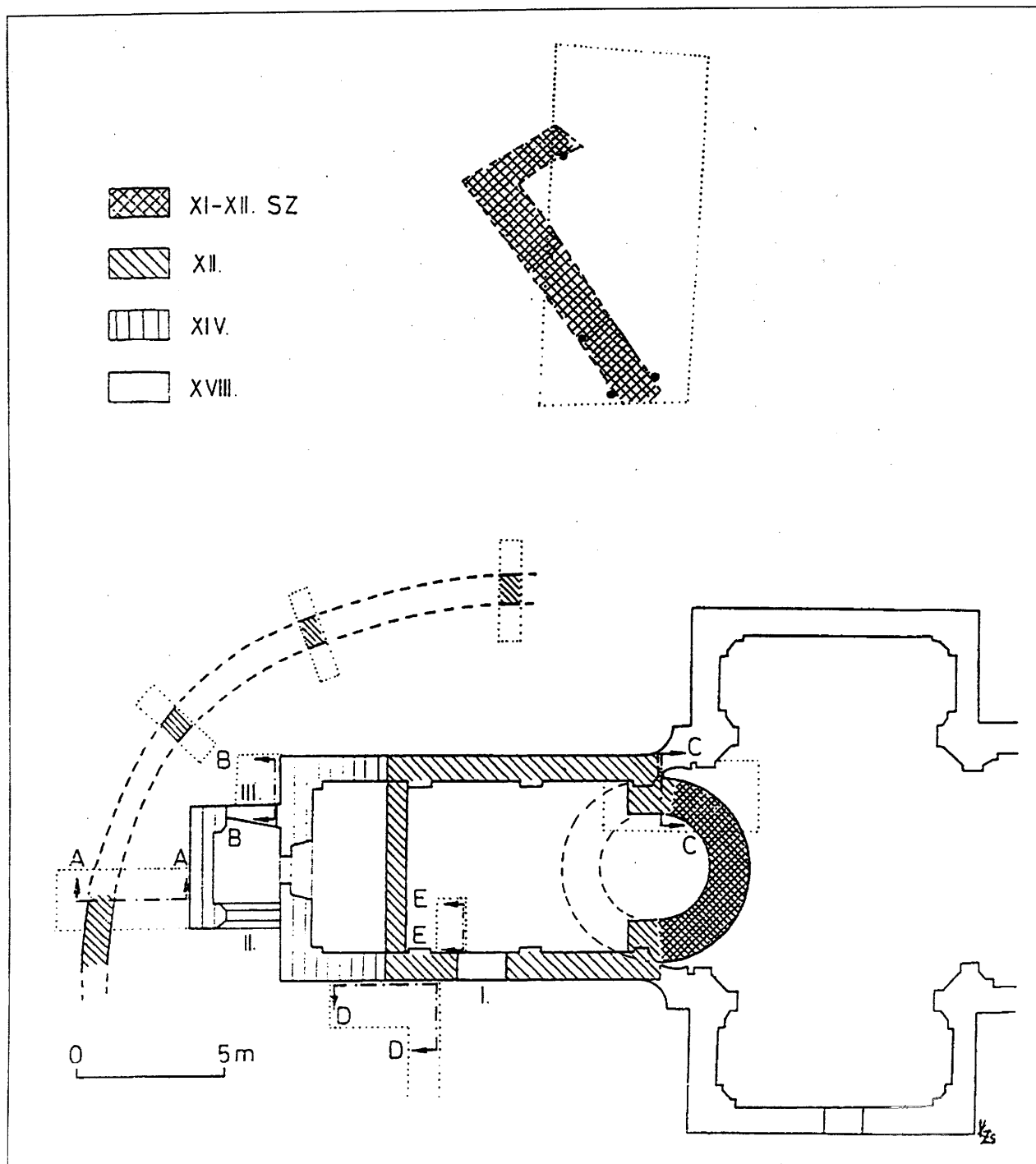
A Szilas-patak által kettévágott, ÉNy–DK-i irányú homokos dombhat legmagasabb részét Cinkota foglalja el, ahol a 11. században királyi, esetleg hercegi udvarhely létesült. A Képes Krónikában olvashatjuk, hogy 1074-ben a Salamon király ellen vonuló Árpád-házi hercegek, Géza és László, a mogyoródi csata előestéjén seregeikkel együtt itt szálltak meg.¹⁴

Helyét a ma is működő, 18. századi evangélikus templom köré helyezzük. Ismert volt, hogy az evangélikus templom magába foglalja a középkori templom hajóját és tornyát, az újkori átalakítások miatt azonban nem látszottak a korhatározó építészeti részletek. A műemléki helyreállítást megelőző régészeti kutatások a templom szűkebb környezetére is kiter-

jedtek, és a templom körüli temető és kerítőfal keresése közben Árpád-kori telepjelenségeket találtunk (2. kép). 1985-ben a 18. századi templom belsejében feltártuk a középkori szentély maradványait, és bebizonyosodott, hogy a félköríves szentélyt egy korábbi rotunda széles alapfalaira építették. A kerek templom Ny-i felének maradványait az újkori kriptás temetkezésekkel teljesen elbontották (3. kép). Az álló templom É-i oldalán egy nagyobb, É–D-i tájolású kemencés épület helyezkedett el, pusztulási rétegében 1241 előtti időszakra jellemző, 12–13. századi leletek voltak. A korlátozott kutatási lehetőségek miatt az épület nagyobb része feltáratlan maradt. A rotunda és a házmaradványok között sárga agyagból döngölt gerendavázas földsánc közel 10 m hosszú szakasza került elő, amelynek szélessége a megtalálás szintjén 140–160 cm volt.¹⁵ A belső oldalon szerencsére épen maradt egy 4 m hosszú szakasz, itt egymástól 80 cm távolságra négy, 20–30 cm átmérőjű cölöplyukot találtunk. A külső oldalon a bolygatások miatt csak kettőt sikerült megfigyelni, az egyik pontosan szembeállt a belső oldalon lévővel. A belső oldalon a sárga agyag széle helyenként 30–40 cm-rel túlhaladt a cölöpök megadta síkon, ez talán azt mutatja, hogy az egész cölöpszerkezetet beborította a sárga agyag. Az igen nagy mértékű pusztulás miatt egyelőre még a bontás szintjén sem ismerjük a sánc szélességét. A cölöplyukak aljába sárga agyagot tömtek, az oldaluk pedig habarcsos volt. Így rögzítették a cölöpöket a laza szerkezetű homokos talajban. A földsánc alapozási árka a 12. századi járószinttől mérve 110–140 cm mély volt, ugyanilyen mélyek voltak a mellette lévő cölöplyukak is. A keményre döngölt sárga agyagban egy fekvő, összegöngyölgött helyzetű kutyacsontvázat találtunk, az állat koponyatetőjén ovális lékelés volt.¹⁶ A sáncfelépítményből semmi sem maradt.¹⁷ A 12. század második felében nagy átépítésre került sor, mindent lebontottak. A korábbi épületek helyén félköríves szentélyzáródású, egyhajós kis templom épült, kerítőfallyal övezték. A templom a bekerített térség É-i felében, a kerítőfal közelében állt. Mindössze két középkori sírt találtunk, ezek nagyjából a 12. századi templom déli hajófala alá voltak beásva. Cinkota a tatárjárás idején elpusztult, az ásatási területen előbukkantak a nagy égésnyomok. 1259-ben mint lakatlan birtokot IV. Béla király az általa alapított margitszigeti apácakolostornak adományozta. A falu a középkor végéig az apácák tulajdona maradt, a környék legjelentősebb falujává fejlődött.¹⁸

PESTI KIRÁLYI UDVARHELY

A pesti oldalon a 12. század második felében, de még a későbbi időszakban sem volt olyan királyi udvarhely, amely az óbudaihoz vagy a Csepel-szigetihez hasonló lett volna, a pesti udvar valószínűleg jóval szerényebb külsejű épületekből álló gazdasági központ volt. Anonymus érdeklődését sem keltette fel, bár emlékezett rá, hogy Taksony fejedelem-sége idején „kegyességének hallatára pedig sok vendég özönlött hozzá különféle nemzetekből. Ugyanis Bulár-földről nagyon sok izmaelitával jöttek némely fölötté nemes urak: Billa meg Baks. A vezér Magyarország különböző vidékein földet adományozott nekik s még azonfelül várat is, melyet Pestnek hívtak, örökre nekik engedte.”¹⁹ Nem véletlen, hogy

2. kép. Budapest XVI. Cinkota, az evangélikus templom kertje. Az udvarhely épületeinek feltárt részletei. 11–13. század

a pesti vár s ezzel együtt a pesti rév nem szerepel a honfoglalás eseményeit felidéző elbeszélések között, mert ezt a helyet a magyarok nem foglalták el, ide nem vonultak be a fejedelmek, nem építettek palotákat, nem rendeztek lovagi tornákat, hanem egyszerűen csak hagyták, hogy a régebben itt élő népek a helyükön maradjanak és a magyarok minél nagyobb hasznára továbbra is dolgozzanak a kikötőben.

A régészeti leletek tanúsága szerint a Margit-sziget és a Gellért-hegy közötti dunai átkelőhelyek az őskortól kezdve nagy forgalommal működtek. Kétezer évvel ezelőtt a kelták az egész jobb oldali Duna-parti sávban összefüggő település-

hálózatot hoztak létre, centruma a Gellért-hegyi oppidum volt.²⁰ Az ősi útvonalakat és a révek pontos helyét a római kori (1–5. századi) limesépítmények mutatják, amelyek a budai oldalon a magyar néven nevezett jenői rév, a Gellért-hegy lábánál pedig a később pestinek nevezett átkelőhely védelmére is szolgáltak. A Római Birodalom bukása és a magyar honfoglalás közötti 6–9. században az avarok éltek Budapest földjén. Településeiket még nem ismerjük, a temetők elhelyezkedéséből azonban kitűnik, hogy a Duna-parti sáv sűrűn lakott lehetett.²¹ Az avar birodalom bukása után a Dunántúl a keleti frank birodalom határtartományára lett, határa a dunai limes

mentén húzódott. A frankok a határ védelmére, így Budapest térségébe is, különböző etnikumú népcsoportokat telepítettek, akik a hátramaradt avar őslakossággal együtt megérték a magyar honfoglalást.²² Ez lehet a magyarázata annak, hogy a pesti síkság középső részén és vele szemben, a budai oldalon elég széles sávban nincsenek 11. századinál korábbi leletek. A 10. század közepén, a kalandozó hadjáratok befejezése után felgyorsult a magyar társadalom feudális állammá alakulásának folyamata, amelynek számos jele megtalálható a történeti és a régészeti adatok között. Ennek a folyamatnak igen fontos eleme volt például a kereskedelem szabályozása, s ezzel állhatott kapcsolatban az izmaelita kereskedők letelepítése a pesti révénél. Anonymus szerint ez Taksony fejedelemsége idején történt. A pesti izmaelitákat később böszörményeknek nevezték.²³ Az azonban költői túlzás lehet, hogy a pesti izmaelita kereskedők a fejedelemtől várat kaptak volna (4. kép).

A pesti királyi udvar helyét a történeti kutatás általában az 1932–1933. évek ásátásai alapján a Március 15. téri (volt Eskü téri) 4. századi római erőd falai közé helyezte. A tér s egyben a római tábor ÉK-i negyedében ásató Nagy Lajos néhány azonosíthatatlan sírokat ábrázoló fénykép, egy helyszínrajzvázlat, pár szórványlelet és az egyik római kitörőkapu gótikus szűkítése alapján jutott arra a következtetésre, hogy a romokban heverő római tábor volt Pest város őse.²⁴ Nagy Lajos ásásával egy időben zajlott a tábor DK-i negyedében álló, középkori, pesti Boldogasszony-plébániatemplom, jogállása szerint királyi kápolna műemléki kutatása.²⁵ Ehhez kapcsolódtak pár év múlva Bertalan Vilmos régészeti kutatásai a templom déli oldalán és Nagy Tibor feltárásai a templom szentélyében és a templom alatt kialakított alagsorban.²⁶ Ez utóbbi régészeti kutatások egybehangozóan azt mutatták, hogy a római falak természetes úton pusztultak el, az első középkori építkezés a templom építése volt, és ahol a római falakon bontások nyomai látszottak, azok a templom építésével kapcsolatban keletkeztek. Ugyanakkor az is kiderült, hogy a templom körüli középkori falmaradványok a templomhoz igazodtak, vele egyidősek, a tatárjárást megelőző időszakban, legkorábban a 12. század végén vagy a 12–13. század fordulóján épültek.²⁷ Az utóbbi évtizedekben a római tábor egész keleti felében ugyanezeket a jelenségeket tapasztaltuk. Úgy látszik, hogy a Március 15. tér beépítése a templom építésével együtt indult meg, s ezekkel az építkezésekkel csak a római falakat kellett elbontani, a 10–13. századi várnak nyoma sem volt.²⁸

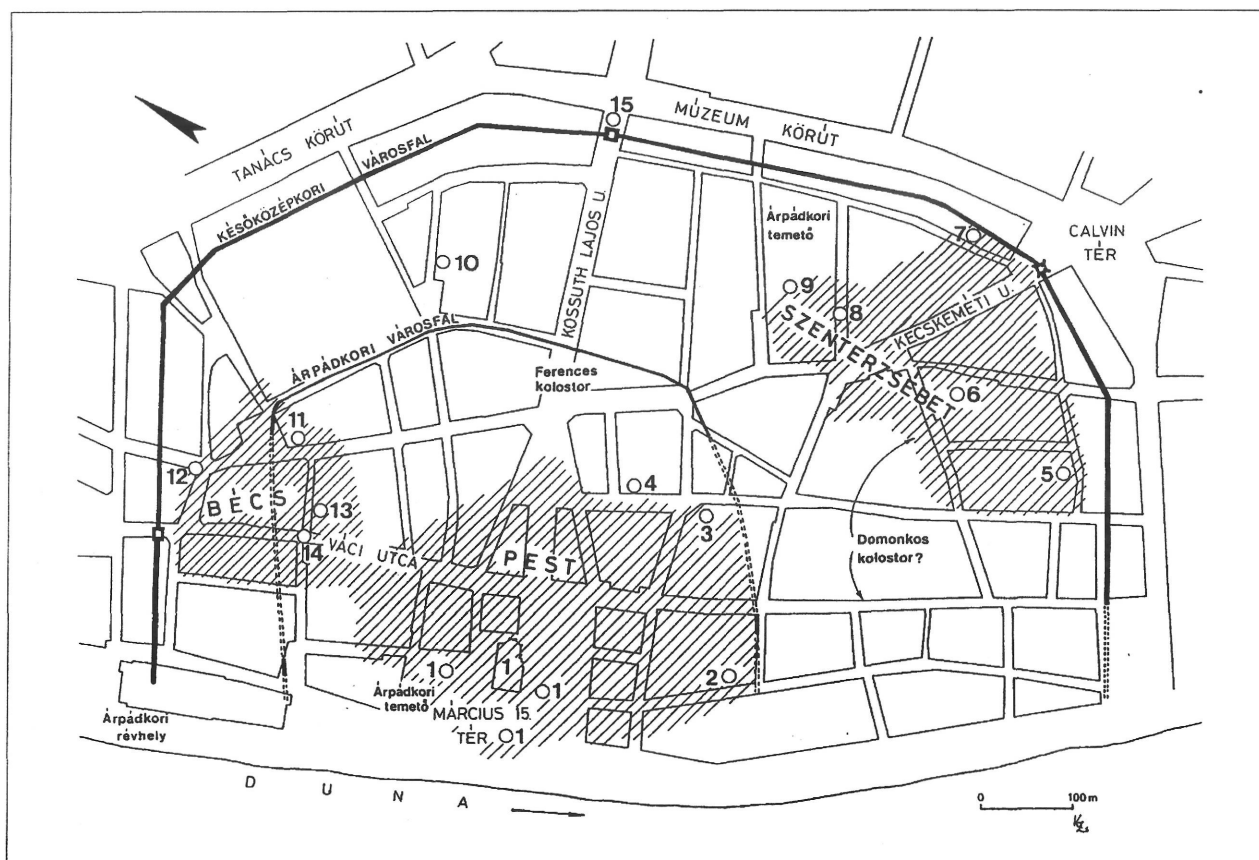
Kétségtelen, hogy nagymértékben nehezíti a kutatást a 11–13. századi történeti és régészeti adatok hiánya. Ezért nem tudjuk pontosan azonosítani az 1046-ban lejátszódott tragikus események egy részének színhelyét, a 11. századi pesti Mária-templom helyét, amelyről pedig a Szent Gellért püspök életét és halálát elbeszélő legendákban szó esik. Különösen a nagy legenda érdekes a számunkra, mert részletesen elbeszéli az 1046-os pogánylázadás pesti eseményeit. Megtudjuk, hogy miként ölte meg a feldühödött tömeg Gellértet és püspöktársait, egyedül csak Beneta püspök menekült meg. Őt András herceg szabadította ki a lázadók kezéből. Gellért püspök holttestét Pesten a Boldogságos Szűz templomában temették el. Hét év múlva „Mór csanádi püspök és Fülöp, a Boldogságos Szűz csanádi monostorának apátja, akit még maga Szent Gellért tett meg e monostor apátjának, a csa-

nádi püspökségből való sok nemessel együtt András király elé járultak, és kérték, engedje meg, hadd vigyék el szabadon Marosvára Szent Gellért testét, amely a Boldogságos Szűz kápolnájában, Pesten volt eltemetve. Ezt a kérésüket teljesítették...” (Nem lehet tudni, hogy a legendák mikor keletkeztek, 14. századi átírásban maradtak ránk.)²⁹ A 14. században már állt a pesti főtéren a Boldogasszony-templom, de Gellért teste ebben nem nyugodhatott, mert mint az előbb említettük, az első pesti plébániatemplom legkorábban a 12–13. század fordulóján épült. Nem tudjuk, hol állt az 1046-ban említett templom, ebből következik, hogy a közelébe helyezett királyi udvarhely is egyelőre csak a legendák világában létezik. Későbbi adatok alapján feltételezhető, hogy a 12. század második felében már volt olyan pesti ház, amely befogadhatta a királyt, de az is lehet, hogy 1171-ben III. István már saját pesti házában ítélkezett.³⁰

Talán közelebb járunk a 12–13. századi pesti vár helyének meghatározásához, ha a Régiposta utca–Váci utca kereszteződése körül keressük. Számos közműárokban, aknában végeztünk leletmentést, és lassan kirajzolódott a 15. századi pesti királyi vár lakótornyának a körvonala. A 15. századi torony DNY-i sarkában találtunk egy 180 cm széles, 160 cm hosszú falszakaszt, amelynek a kváderekből álló felmenő fala 150 cm magasan megmaradt. Belső oldalán feltártuk a padló maradványait is. A bolygatatlan humuszra 20–25 cm vastag, sárga, agyagos földet döngöltek, erre helyezték a deszkapadlót tartó gerendákat, amelyeknek a végeit beépítették a kőfalba. A gerendalyukban és az agyagalapozáson 25–30 cm vastag, hamus faszén réteg volt, amelynek a szintje megegyezett a Belvárosban jól ismert 1241-es pusztulási rétegek szintjeivel, amelyek akkor keletkeztek, amikor a tatárok az egész várost felgyújtották.³¹ A fal vastagsága alapján feltételezhető, hogy az épület torony volt, az építési technika, főként a gerendaváz deszkapadló pedig arra utal, hogy a torony a környezetéből kiemelkedő, értékes, jelentős építmény lehetett.³² A 13. század elején nagy területrendezés zajlott körülötte. A Váci utca 16.–Régiposta utca 17. számú saroktelek (Fontana üzletház) keleti felében a késő középkori házak beépítetlen udvarán 13. századi, földbe mélyített ház, egy nagy, szintén földbe mélyített, szabadon álló kemenceegyüttes és egy szemétdödör maradványait tártuk fel. Közeliükben volt egy 16. században betemetett kút. A 13. századi objektumok méreteik és egymáshoz való viszonyuk alapján eltértek a Március 15. téri, a Szerb utca 21–23. vagy a Károly körút 28–30. alatt feltárt, házaktól-kemencéktől. A Régiposta utcai kemencét magába foglaló mélyület K–Ny-i irányban 10–12 m hosszú volt, É–D-i szélességét nem lehetett megállapítani, mert csak az É-i oldalából maradt meg egy 2 m széles sáv. A közelében lévő házban nagy, lapos, kövekből álló, tapasztott kemence volt. Az építmények funkciójának meghatározására több lehetőség is kínálkozik. A földbe mélyített, köves kemencés ház, közelében szemétdödörrel, jellegzetes 12–13. századi településrészlet, lakóház is lehetett volna. Ennek azonban ellene szól a közelében lévő, nagy kiterjedésű, rendkívül nagy intenzitással működő kemenceegyüttes. Az egyes kemencék egyébként pont olyanok voltak, mint az Árpád-kori szabadon álló, sütő-főző, szárító kemencék. Elképzelhető, hogy a földbe mélyített ház élelmiszer-készítő, őrölő-, szárító-, tárolóhelyiség lehetett, és a kemencékkel együtt arra szol-

3. kép. Budapest XVI. Cinkota, az evangélikus templom kertje. A rotunda maradványai a későbbi templom szentélyében. 11–12. század

4. kép. Budapest V. Belváros. A pesti oldal települései és középületei. 12–13. század

gált, hogy nagy mennyiségű élelmiszert állíthassanak elő ezen a helyen.³³ Feltűnő volt, hogy a szabadon álló kemencéket vastag réteget alkotva, egymás fölé építették, bár elvileg lett volna hely arra, hogy a falvakhoz hasonlóan egy közös előteret fogjanak közre. Ez a mozzanat azt mutatja, hogy a kemencéknek szűkre szabott, kijelölt helyük volt, ami pedig a terület szabályozott beépítési módjára enged következtetni. Jól látszott, hogy az elhasználódott kemencék darabjait elhordták, csak a szilárd fenéklapok maradtak meg. Az egyenetlenségeket feltöltötték, és erre tapasztották az újabb kemencéket. A kemencék padlójába tatárjárás előtti, a 12. század végi, 13. század eleji időszakra jellemző cserépedények töredékeit tapasztották. Ugyanilyen leletek voltak a kemencepadlók közötti feltöltésben is.³⁴ A régészeti metszetek segítenek az események rekonstrukciójában. Amikor elhatározták, hogy a kemencéket nem építik újjá, akkor a romokat átlag 140 cm vastag paticsréteggel feltöltötték. A betöltés úgy nézett ki, mintha a környék összes karóvázasa, tapasztott falú épülete leégett volna, és a romokat idehordták volna. A réteg tetejét agyagos földdel elegyítették, ez a szint megegyezett az 1241-es belvárosi járósíntekkel. Az agyagos réteg tetején 10–15 cm vastag égésnyomok voltak, amelyekben 10–12 cm vastag faszén csík húzódott. Faépítményből vagy itt álló farakásokból származott. A kemencegyűjtést tehát a tatárjárást (1241) megelőző években már nem használták. A területrendezés összefüggésben lehet a 13. századi pesti városfal építésével, illetve azzal a nagy városépítő tevékenységgel, ami ebben az időszakban az egész pesti oldalon kimutatható.³⁵ A szórványosan előkerülő, környékbeli régészeti adatok között több Árpád-korinak vélt falmaradványról tudunk. A Régiposta utca Duna felőli végén, a Színházi rondella belsejében és a Régiposta utca 6. számú ház pincéjében kellene folytatni a kutatásokat, akkor talán kiderülne, hogy van-e valamilyen kapcsolat közöttük. Addig, amíg nem lesz lehetőség a feltárássra és a pontos geodéziai mérésekre, csak azt állíthatjuk hiteltelenen, hogy a pesti 11–13. századi királyi udvarhely nem a Március 15. téren, hanem talán a Régiposta utca–Váci utca kereszteződése körül helyezkedett el. Az itteni épületeknek a 11–12. századi udvarhellyel való azonosítását erősíti, hogy a 15. század elején Zsigmond király a lebontott Árpád-kori épület helyén kezdett el várat építtetni.

MARGIT SZIGETI KIRÁLYI UDVARHELY

Az óbudai partok közelében elhelyezkedő, dús növényzettel borított, kellemes természeti adottságokkal rendelkező Margit-sziget első lakói a kelták voltak. Az 1998. évi ásátás a középkori apáca kolostor alapfalai között bolygatott őskori telepjelenségeket, tűzhely- és kemencemaradványokat, és közöttük kelta cserepeket hozott felszínre. Korábban az apáca kolostor másik részén római kori leletek, köztük terra sigillata töredékek kerültek elő.³⁶ Ezek a leletek egyelőre szórványok, és nem bizonyítják a sziget több kutató által feltételezett, 2–4. századi, erős katonai beépítettségét.³⁷ A Margit-sziget iránti 19. századi tudományos érdeklődés a római kori régészeti leletek, elsősorban a díszített és felírtos kőfaragványok összegyűjtéséhez is elvezetett, a kövek nagy része azonban másodlagos helyzetben, középkori falakban került elő.³⁸

Az antik romok elhelyezkedésének megismerését a 17–19. századi látképek és helyszínrajzok nem segítik, mert a sematikusan ábrázolt falakat elhelyezkedésük alapján a középkori várakkal és kolostorokkal lehet azonosítani (5. kép).

A középkorban a sziget északi csúcsán az esztergomi érsek vára állott, a 13–14. században már romos volt, később már nem is szólnak róla a történeti források. 1959-ben keresték a vár helyét, de már csak elmosódott falhelyeket és néhány, jellegtelen középkori leletet találtak a leletmentés helyszínén.³⁹ A sziget másik végén, a DK-i oldalon a középkori keresztes lovagok vára helyezkedett el, a 19–20. századi vendéglő építkezései közben megsemmisült középkori falak között állítólag felismerhetőek voltak egy négyszögletes római erőd maradványai. A 19. században a sziget keleti oldalán, a Duna-parton végighúzódott egy hosszú falrészlet, ez azonban a Duna szabályozása és a partvonal kiépítése idején eltűnt a vastag feltöltések alatt.⁴⁰ A sziget belső területén a középkori kolostorokban folyó régészeti és műemléki kutatások során még nem kerültek elő római épületmaradványok.⁴¹

A Margit-sziget a 13. század közepéig Óbudához tartozó királyi birtok, a királyi család kedvelt pihenőhelye és vadászterülete volt. Az *Insula Leporum* – Nyulak szigete – elnevezés alapján feltételezhető, hogy vadaspark is lehetett a szigeten. A történeti hagyomány Imre királyhoz (1195–1205) köti a szigeti udvartartás kezdetét, az udvarhely pedig fokozatosan kiépült a 13. század első harmadában. Az 1240-es években többször feltűnt a történeti adatok között, ezek a premontrei kolostor közelébe helyezték. 1243-ban IV. Béla király hosszabb időt töltött a szigeten, az oklevél szerint a premontrei kolostor közelében álló királynéi udvarházban lakott. Itt tervezte el az óbudai és a pesti népek feltelepítését a budai Várhegyre, itt foglalták írásba az új város felépítését elindító intézkedéseit. Feltételezések szerint 1246 körül elkezdődtek az apáca kolostor építkezései, valószínűleg ezeket a munkálatokat is látni szerette volna Mária királyné, amikor 1248-ban megszállt szigeti udvarházában.⁴² Biztonságos, nagyobb kiterjedésű épületegyüttesnek kellett itt állnia, hiszen a királyi családnak a kísérettel együtt kellett fedeleket nyújtania.

A tatárok elől menekülő IV. Béla király és felesége, Lascaris Mária királyné 1241-ben fogadalmat tettek, hogy születendő gyermeküket Isten szolgálatára, egyházi pályára nevelik és számára kolostort alapítanak. 1242. január 27-én a dalmáciai Klissza várában megszületett Árpád-házi Margit hercegnő, aki négyéves koráig élt a szüleiével, majd beadták a veszprémi ágostonos apáca kolostorba. A királyi pár a Nyulak szigetét választotta a Margit számára felépítendő kolostor helyszínéül, és 1246 körül az udvarhely közelében hozzákezdtek az építkezésekhez. 1252-ben a 10 éves Margitot tizenhét társával együtt elhozták Veszprémből, és beköltöztették őket a szigeti új kolostorba. A kolostor az első királyi adományt 1255-ben kapta, de az ünnepélyes alapító okiratot csak pár évvel később, 1259-ben adta ki a király.

A kolostor építésével együtt a királynéi udvarház is átépült. A 13. század második feléből fennmaradt történeti adatok a királyi család gyakori látogatásairól tudósítanak, előfordult, hogy egy-egy királyi családtag hosszabb időt töltött a szigeten. A közeli kolostorban élő családtagok látogatása, a pihenés és a vallási elmélyülés közben jelentős politikai következményekkel járó családi megbeszélésekre, találkozókra

is sor került, ezekben többször érintettek voltak a kolostorban élő Árpád-házi hercegnők. A Margit-legenda például részletesen elbeszéli Margit és IV. Béla vitáját, amely 1260 körül a Cseh Ottokárral tervezett házasságkötés körül zajlott. A hosszas viták után Margit és vele együtt még három Árpád-házi hercegnő 1262-ben felvették a fekete fátylat. A királyi pár nem jelent meg az ünnepélyes szertartáson. A király nem szakította meg kapcsolatát a szigettel, továbbra is felkereste itteni kastélyát. 1263. október 30-án keltezett oklevelét itt adta ki, a következő év tavaszán pedig két hétig (1264. május 13–28.) itt ítélkezett. 1264-ben és 1265-ben István ifjabb király is megfordult a kastélyban, birtokokat és adózás alóli mentességet adott az apácáknak. 1266. március 23-án IV. Béla és István ifjabb király a szigeti udvarházban találkoztak, és békét kötöttek egymással. IV. Béla Margit halála idején, 1270. január 18-án betegen feküdt füzitői udvarhelyén, csak áprilisban vitték át a szigetre, ahol pár nap múlva, 1270. május 3-án meghalt. V. István és felesége, Kun Erzsébet már jóval trónra jutásuk előtt, IV. Béla életében is gyakran jártak a szigetre. A kolostorban nevelkedett Erzsébet leányuk, aki szintén apáca lett. Kun Erzsébet 1270–1272 között, királynésága idején öt oklevelet adott ki, ezek közül négyet a szigeten keltezték. Rövid uralkodás után V. István 1272-ben Csepelen meghalt, majd a kolostor templomában Margit sírja közelébe temették. 1272 őszén véres események zajlottak az udvarházban. Héder Henrik megölte a királyi család egyetlen felnőtt férfitagját, IV. Béla unokáját, Béla mácsai herceget. Két rokona, Erzsébet és Mácsai Margit hercegnő szedték össze a herceg holttestének darabjait, és eltemették templomukban. A koronázás után a gyermek IV. Kun László és az özvegy Erzsébet királyné 1272 őszét felváltva Budán és a Margit-szigeten töltötték. IV. László uralkodása alatt az apáca kolostor és vele együtt az udvarház tovább gyarapodott. Nagy szerepe volt ebben az özvegy Erzsébet királynénak, aki évtizedeken keresztül munkálkodott az apácák javára. A sziget valódi úrnője azonban Erzsébet hercegnő volt, aki elérte, hogy testvére, az ifjú IV. László király 1276-ban az egész szigetet az apácáknak adományozta. Erzsébet hercegnő 1288-ig még újabb jogbiztosító okleveleket is szerzett az apácák számára. 1286–1287-ben IV. László elűzte a feleségét, Nápolyi Izabellát, akit ettől kezdve a szigeten tartottak őrizetben. Izabella 1290 első felében még itt élt. 1300-ban Erzsébet hercegnővel Nápolyba távoztak, és az ottani domonkos apácák között fejezték be életüket.⁴³

Amikor 1276-ban IV. László az egész szigetet az apácáknak adományozta, úgy tűnik, mintha véget ért volna a királyi udvarhely története, és az impozáns épület is az apácák fennhatósága alá került volna. Ennek ellenére 1290-ben a IV. László halálát követő politikai küzdelmekből vesztésként kikerült Erzsébet királyné bevonult a szigetre, és 1295 körül bekövetkezett haláláig visszavonultan élt a királyi kastélyban. Erzsébet királyné halála után az apácák éltek tulajdonosi jogaikkal, és számukra előnyösen használták a kolostor továbbra is világi célokra fenntartott épületszárnyát. Erre mutat egy 1472-ben kiadott oklevél, amelyben a pápai követ megengedte Szilágyi Erzsébetnek, Hunyadi János özvegyének, hogy Bak Mihály özvegyével és cselédekkel bármikor elmelessenek a kolostorba, anélkül hogy a főnöknőnek jelentenek.⁴⁴

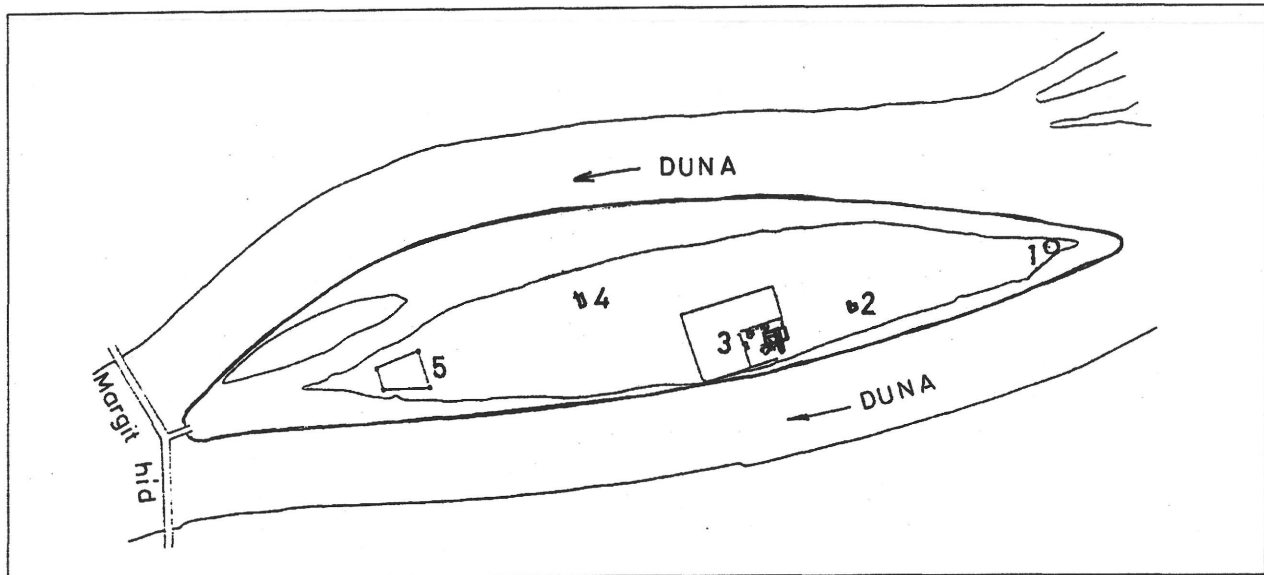
A történeti adatok alapján azt lehet gondolni, hogy a szigeti királynéi ház falakkal körbevett, jó minőségű építményekből álló épületegyüttes volt, a királyi családot befogadó épület pedig egy kisebb palota vagy díszes kastély lehetett. Ezért meglepő, hogy Lux Kálmán és még sokan mások az 1930-as években kibontakozó kolostorromok ÉNy-i sarkán álló, négy kis helyiséget magába foglaló épülettel azonosították. Ez az épület egyébként az egész kolostor egyik legjelentéktelenebb része. Elképzelhetetlen, hogy a kolostort alapító és felépíttető IV. Béla és családja ebben tartózkodott volna, biztos, hogy V. István özvegye, Erzsébet királyné sem itt élt, hiszen IV. Béla után ő volt a kolostor legnagyobb támogatója. Az 1998. évi régészeti kutatások során bebizonyosodott, hogy az eddig királyi vendégháznak tartott épület a 15. században épült, és ebben az időszakban sem tartozott a kolostor reprezentatív részei közé.⁴⁵

Az 1995-ben megkezdett régészeti kutatások egyik nagy eredménye a királyi udvarhely, azaz a királynéi ház épületmaradványainak megtalálása a kolostor K-i és É-i oldalán (6. kép). Bár a teljes feltáráshoz szükséges régészeti kutatások nagy része még előttünk áll, annyit már tudunk, hogy a kolostorépítkezések megkezdése előtt is jelentős épületek álltak ezen a helyen.

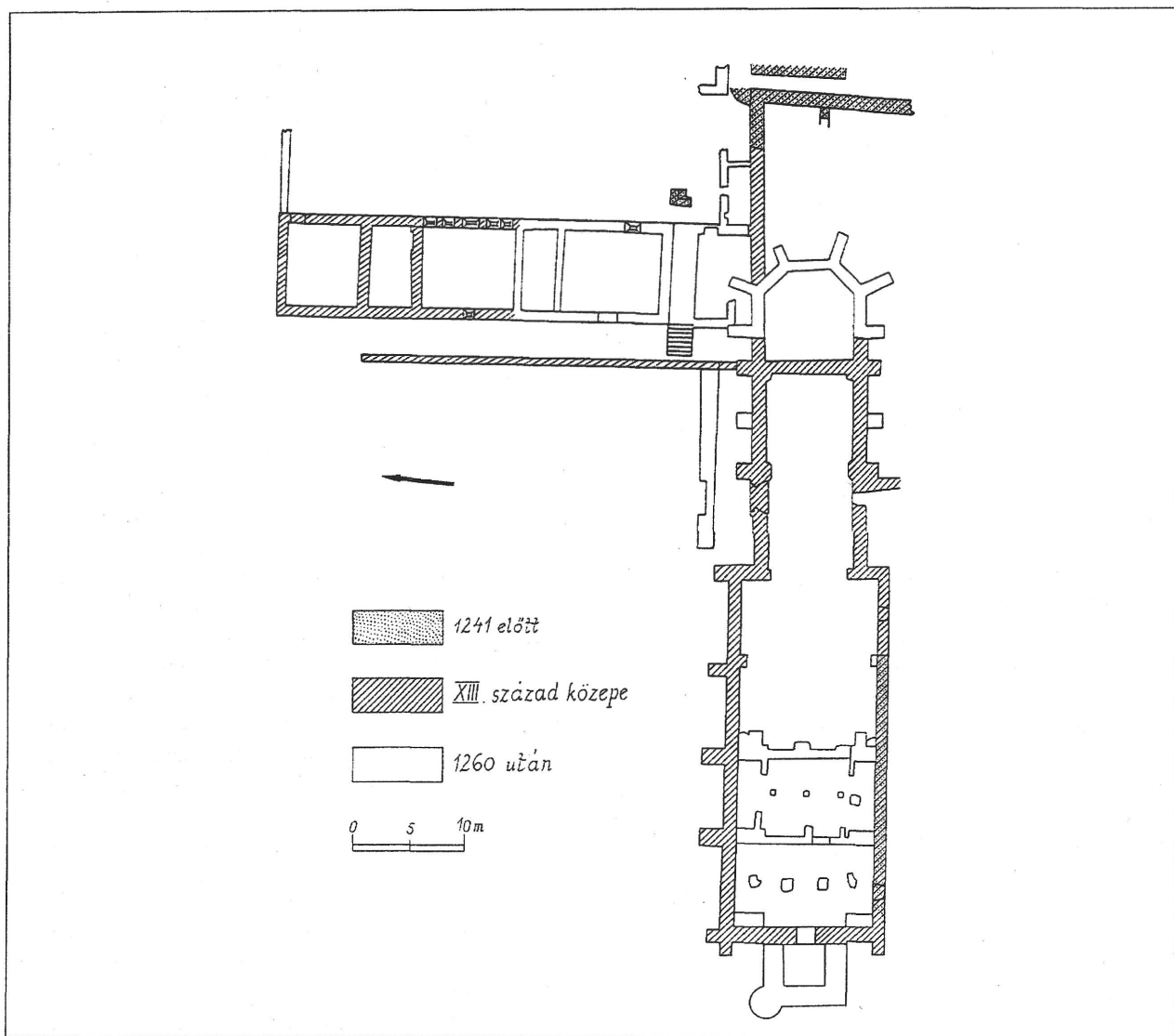
A 11–12. SZÁZADI TEMPLOM MARADVÁNYAI

Az 1995-ben megindult régészeti kutatások első eredményei után hamarosan kiderült, hogy az apáca kolostor építéstörténetéről, bizonyos épületszárnyak rendeltetéséről kialakult elképzeléseket módosítani kell, és a meglehetősen nagy mértékű bolygatások ellenére fel kell tárnunk az egész romkertet.⁴⁶ A kerengőben kezdtük el a kutatást. Megtaláltuk az első kerengőfal maradványait, az északi kerengőfolyosóhoz épült haranglábat, feltártuk a templom déli hajófalának külső oldalát. Az alapozásban és a felmenőfalban több, átépítésre mutató jelenséget találtunk, amelyeket végül csak a templom 1998-ban befejezett teljes régészeti feltárása után lehetett korszakonként szétválogatni. Kiderült, hogy a IV. Béla király által alapított domonkos apáca kolostor temploma magába foglalja egy korábbi templom hajófalának maradványait (7–9. kép).

A déli hajófal keleti felén, a kerengő ÉK-i sarkában lévő bejárat mellett a hajófalhoz építve egy többször átalakított, nagyméretű falpillér áll. (Egyetlen publikált alaprajz sem tünteti fel.) Itt folytattuk a kutatást, és kiderült, hogy a déli hajófal alapozása nem egyforma a pillér két oldalán. A pillértől Ny-ra, a kerengő DK-i sarkáig az alapfal egyforma volt, a felmenő fal egyes részeiben voltak különbségek. Az alapozás a bolygatatlan homokba épült, jellegzetes az építésmódja. Az alapozási árok aljába 8–10 cm vastag sárga agyagot döngöltek, ebbe rakták az alapozás alsó kősorát, amely különböző méretű, lapos és keskenyebb-szélesebb, alakatlan kődarabokból áll. A köveket ferde síkban, élükre állítva rakták le, a kötőanyag ugyanaz a sárga agyag volt, mint amit az árok aljába raktak. A kősor tetejét is vastagon bekenték a sárga agyaggal. A hézagosnak látszó, 30 cm vastag agyagos kősor egyben vízzáró, szigetelő réteget alkotott. A felette lévő alapozás 40–50 cm magas, habarcsba rakott tömör fal volt, nagy-

5. kép. Budapest XIII. Margitsziget. Várak és kolostorok. 13. század. 1. Esztergomi érsek vára. 2. Premontrei kolostor. 3. Domonkos apácakolostor. 4. Ferences kolostor. 5. Keresztes lovagok vára

6. kép. Budapest XIII. Margitsziget. A királyi kastély és a domonkos apácakolostor templomának alaprajza. 13. század közepe

7. kép. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor.
Részlet a templom déli hajófalából. 12–13. század

jából egyenletes volt a felülete. A kövekről könnyen lepergett a homok. A járószintet mutató falkiugrást különböző méretű és anyagú lapos kövekből rakták ki, kifelé lejtett a felszínük. A kerengő ÉNy-i sarkában 24 cm széles, majd fokozatosan elkeskenyedik, és a falpillér Ny-i oldalánál már csak 2-4 cm-re emelkedik ki a későbbi falakból. A járószint felett 30-35 cm magas falkiugrás, lábázat van, a kerengő ÉNy-i sarkában 8 cm széles, majd fokozatosan belesimul a későbbi falakba. (A lábázat felső széle látszik a jelenlegi burkolat felett, és nem sokkal felette kezdődik a hajófal cementes felfalazása.)

A középkori járószintet mutató falkiugrás felett szinte az egész falszakaszon 15-20 cm széles csíkban festett vakolatfoltok voltak, amelyek a száradás után sárgásszürke színűek lettek. A vakolatcsík befutott a falpillér mögé.

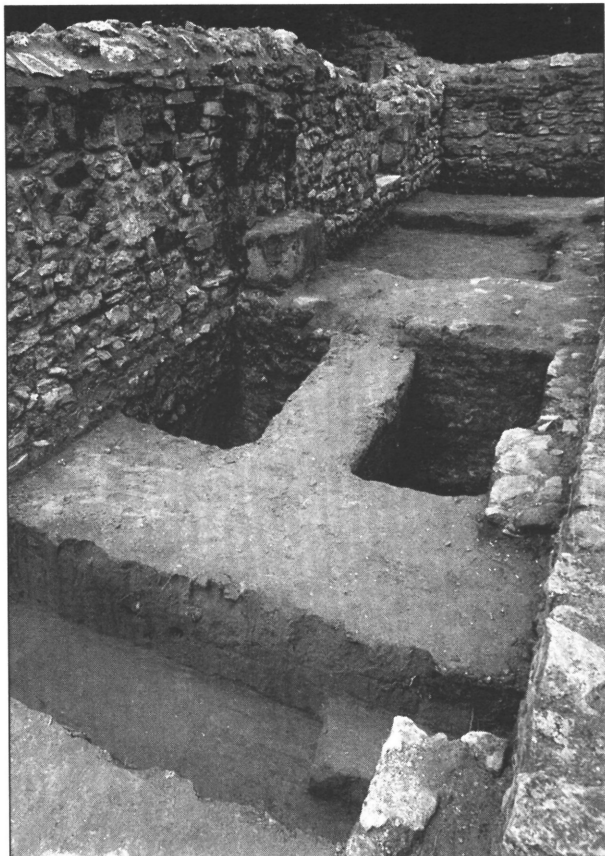
A falpillér alapozása 80 cm-rel mélyebb volt, mint a hajófalé, vegyes méretű és anyagú kövekből állt, voltak benne faragott kövek is. Ny-i oldalán jól látszott, hogy ráépült a hajófal járószint feletti részére. Ezzel szemben a pillér keleti oldalán egészen más a helyzet, mert a hajófalnak ezt a részét a járószintig lebontották. A falpillért az aljától számított 140 cm magasságig a hajófal elé építették, ettől a magasságtól kezdve pedig a hajófallal egybeépítették. A ráépítés alja 2-3 cm-rel kiszélesedik a régebbi alapfal tetején, habarcs túlfolyások is előfordulnak. Ebben a falszakaszban helyezkedik el a kerengőből a templom hajóba vezető ÉK-i kapu. A falszakasz alapozása alatt 20 cm vastag, kevert homokos föld van, és ez alatt húzódik egy 106 cm hosszú kősor, amely beljebb húzódik, mint a déli hajófal alsó kősora. Alatta egy keletelt gyermeksírbontakozott ki, lehetséges, hogy a kősor a sírhoz tartozott (10–11. kép).

A jellegzetes alapozású falszakasz 15 m hosszan maradt meg. Sehol másutt nem találtunk ilyen falakat annak ellenére, hogy ilyen technológiával készült a hajó többi alapfala, és az első kolostorszárnyak alapozása. Ezeknél a falaknál az agyagba rakott alsó kősört lapjukra fektették, és az alapozás többi része homokszaluzással készült. Ez azt jelenti, hogy az alapozási árok oldalát habarccsal bekenték, és lapos kövekből hézagmentes, sima felületű alapot építettek, a homok beekötött a habarcsba, és a habarcs kemény homokréteget alakított ki a falak körül. Az ilyen alapozás már a kolostor építése idején készült (12–13. kép).

A kutatás jelenlegi szakaszában azt gondoljuk, hogy a 15 m hosszú falszakasz egy korábbi templomból származik, keletkezési idejét nem ismerjük. Mivel azonban beépítették a kolostor templomába, feltételezzük, hogy az itteni 13. századi udvarhelyi templomából, kápolnájából maradt meg. Ezt a feltevésünket megerősítik a feldúlt temetőrészletekben tett megfigyeléseink. A későbbi kolostor északi kerengőjében készült metszetek mutatják, hogy a bolygatatlan homokban álló hajófal mellett 30-40 cm-re nagy, hosszú, K–Ny-i irányú, árokszerű beásás mutatkozik, amely folyamatosan áthalad a szerencsés körülmények között megmaradt padlórétegek alatt is. A beásás barna földje tele volt emberi csontdarabkakkal, a kevert földben jól elváltak egymástól a későbbi középkori és az 1684–1686-os betemetések sötétebb színű nyomai. Az első kolostorépítkezés idején a korábbi templom körüli sírokat felszedték, és az összegyűjtött csontokat egy-egy halomba rakva, vékony habarcs réteggel összefogva az új alapfalakon kialakított falkiugrásokon vagy falsarkokban újra eltemették. A legnagyobb csonthalom a kerengő ÉNy-i sarkában, a lépcsőház és hajófal alkotta falsarkokban került elő, ez az 1995-ös régészeti kutatásig bolygatatlan maradt. Az északi kerengőfolyosót átszelő pillér alapozásának mindkét oldalán volt egy-egy falkiugrás, amelyekre ugyancsak felraktak egy-egy kisebb csonthalmot. A szentély északi oldalán, az egyenes záródású szentély középső támpillére és a szentélyfal által alkotott falsarkokban is sok habarccsal fedett emberi csont volt. Keletelt sírokat bolygattak meg a templom polygonális szentélyzáródásába kerülő oltár alapozásánál. Ezek az egyenes szentélyzáródástól 190-210 cm távolságban kerültek elő, tehát az első kolostorépítkezésekkel nem bolygatták meg azokat, később pedig már nem törődtek ezekkel a csontokkal. Ez azt mutatja, hogy az első temetkezések emléke nem tartozott a felejthetetlen kolostori hagyományok közé.

A 13. SZÁZADI KIRÁLYI KASTÉLY

A középkor végéig fennálló épületegyüttes a templom szentélyétől ÉK-re helyezkedett el. A kutatás jelenlegi állapotában még nem ismerjük a teljes alaprajzot, de nagyjából tisztában vagyunk az udvarhely kiterjedésével. Úgy tűnik, hogy az udvarhely alapterülete a későbbi évszázadok alatt sem változott meg, a későbbi építkezések nem lépték át a IV. Béla által beépített terület határait. Az udvarhely egy É–D-i irányban 55-60 hosszú és 25-30 m széles, szabályos téglalap alakú területet foglalt el. Az épületszárnyak egy keskeny udvart fogtak körül, már csak az északi oldal ismeretlen számunkra. Az 1997–1998. évi régészeti kutatásokkal megkerestük az udvar Ny-i oldalán álló É–D-i épület falait, és elkezdtük a belső terek feltárását (14–15. kép). Kezdenek kibontakozni az egyes építési periódusok, amelyek során az É–D-i palotaszárny a középkor végére elérte az északi szentélyfalat. Ugyanakkor megkezdtük a templom későbbi, polygonális szentélyzáródása mögötti, K–Ny-i épület feltárását is, eközben előkerültek a Dunához vezető kapu és a Duna-parti folyosó részletei. IV. Béla kastélya egymással derékszöveget bezáró épületszárnyakból állt, amelyek nagyjából szabályos mértani rendben illeszkedtek a templomhoz. Az É–D-i irányú falak az egyenes szentélyzáródással, a K–Ny-i irányú falak pedig a templom hosszanti tengelyével voltak párhuzamosak. A kastély DNy-i

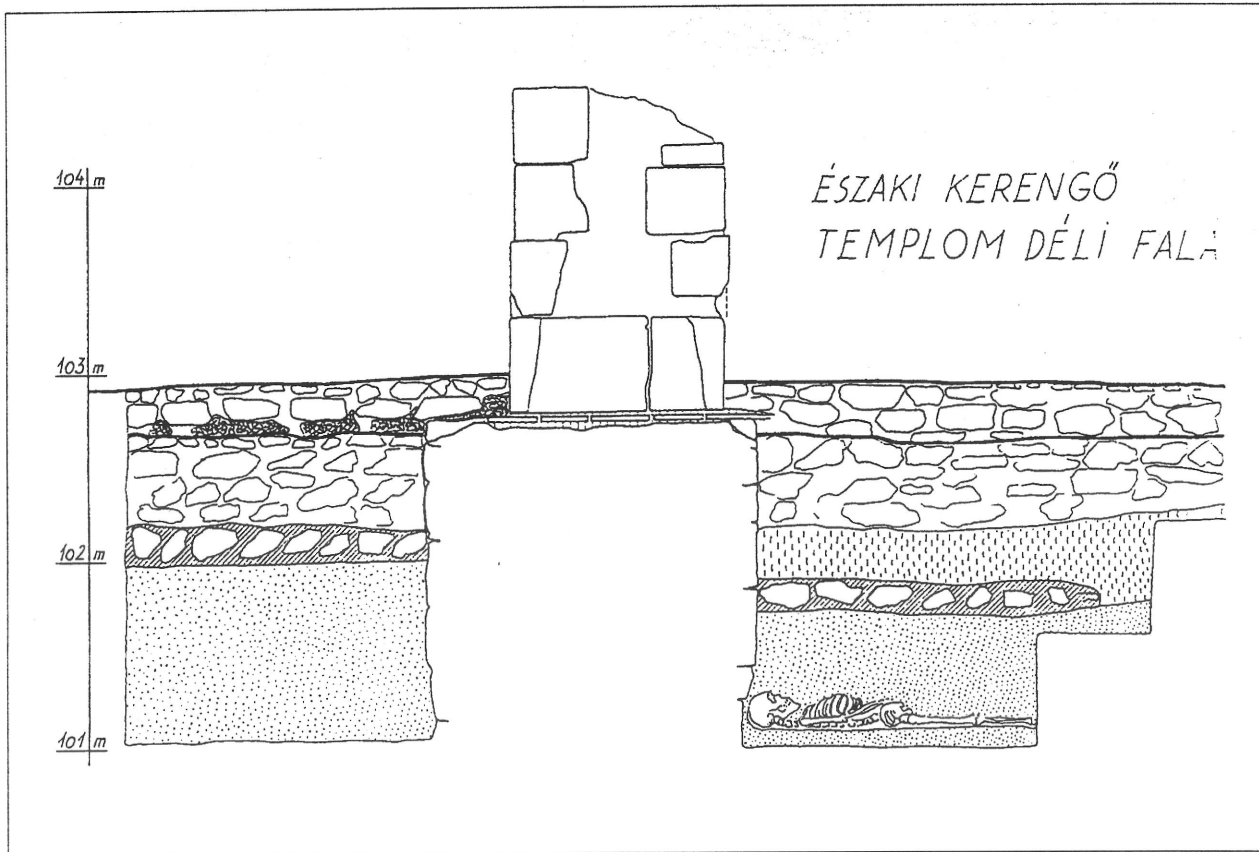
8. kép. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. A templom déli hajófala a kolostor északi kerengőjében. 12–13. század

9. kép. Bp. XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. A templom déli hajófalának alapozása és a hozzáépített későbbi támpillér nyugati oldala. 12–13. sz.

10. kép. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. A templom déli hajófala alatti sír kősoara. 12–13. század

11. kép. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. A 13. századi építkezésekkel feldúlt sír maradványai. 12–13. század

sarka érintkezett a templommal, azáltal hogy a Ny-i homlokzat elé épített 330 cm széles folyosó falát egybeépítették az egyenes záródású szentély ÉK-i sarkán álló, É–D-i irányú támpillérrel. Kiszedett fal helyét figyeltük meg a szentély DK-i sarkán álló támpillér déli oldalán is (16. kép).

Az É–D-i épület valószínűleg 35 m hosszú és 9 m széles volt. A későbbi átalakítások nyomai között É felől haladva egyelőre csak három helyiségről derült ki, hogy a legkorábbi épületből származnak, a középső, legkisebb helyiségben padlófűtés volt. A Dunára néző ajtókat később befalazták, a Dunára néző, keskeny lőrés alakú ablakok az egész középkorban megmaradtak. A K–Ny-i épületből egyelőre csak a K-i fal részletét és az ÉK-i sarkot tártuk fel, de máris fontos megállapításokat tehetünk. A IV. Béla tervei szerint épülő kastély K–Ny-i szárnya korábbi falakon áll, amelyek a 13. század első felében itt álló királyi, királynéi házból maradtak meg. A középkor végére a templom összeépült szentélyével.⁴⁷ Igen sajnálatos azonban, hogy az épület belsejében állnak a 19. századi neogótikus Szent László-kápolna szétszedhetetlennek tűnő maradványai, a közel 120 cm magas, cementbe rakott kövekből álló alapfallal valószínűleg minden középkori részletet elpusztítottak. A feltárható kis részletekből azonban nagyon sok adatot nyertünk. Nagyon jól látszik, hogy az épület keleti oldalán egymást követik a különböző átépítések.

A keleti zárófalból még csak egy 9 m hosszú szakaszt tártuk fel, a belső oldalon az ÉK-i saroktól 5 méterre osztófalat találtunk. A falsarokban megmaradt a legutolsó, középkori téglapadló részlete. Az ÉK-i sarok belső oldalán nyitottunk egy kutatóárkot, hogy tájékozódhassunk a belső tér rétegvizszonyairól. Nem értük el a falak alját, mert a sarokban, közel

12. kép. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. A kastély É–D-i szárnya feltárás közben. 12–16. század

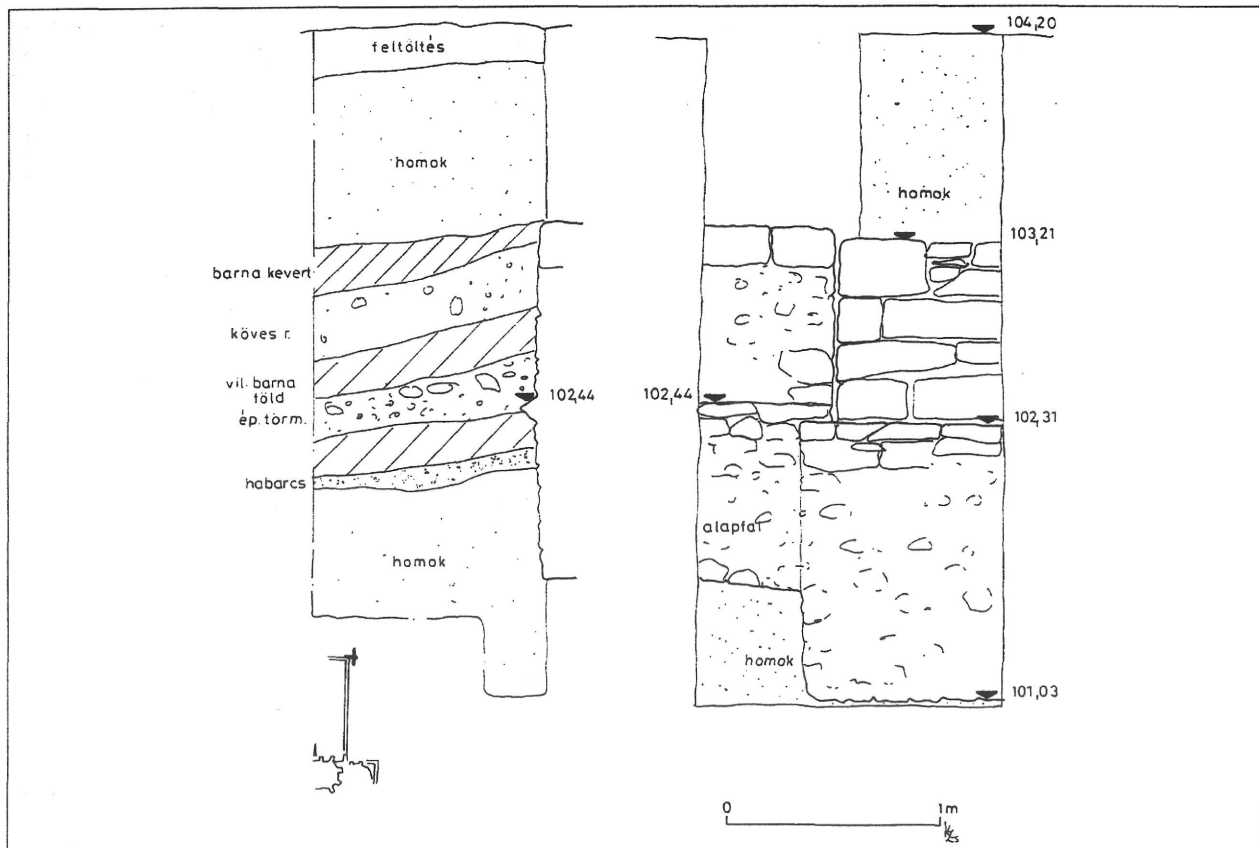
13. kép. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. A kastély K-Ny-i szárnya feltárás közben. 12–16. század

14. kép. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. A királyi kastély ÉK-i sarka feltárás közben. 13. század közepe

a falak aljához (ez később a külső oldalon kiderült) egy tapasztott, szobai fűtőkemence maradványaira bukkanunk (18. kép). Az átégett kemence alját többször megújították, a szürke habarccspadlón, de inkább a falsarokban rétegesen elváló paticsfoltokat találtunk. A kemence hosszabb oldalát a keleti falra építették, a tüzelőnyílást még nem tártuk fel. A kemence maradványait 20–25 cm vastag kormos, hamus réteg fedte be, majd agyagos homokréteg következett, ezen találtuk meg a 6–8 cm vastag, világos habarccspadló maradványait. Azokat a falakat, amelyek a habarccspadlós helyiséget közrefogták, a habarccspadló szintjéig lebontották, és alapfalként szolgált a következő periódusban (19. kép). A közelben lévő, korábban említett középkor végi téglapadló a habarccspadlóhoz képest 50 cm-rel magasabb szinten található. A kutatóárok felső részét épülettörmelék töltötte be, a rétegsor felső része a 19. századi építkezésekkel pusztult el.

Az ÉK-i falsarok külső oldala többet elárul az épület történetéből (17. kép). A falakat beborító, több méter vastag feltöltés és épülettörmelék kihordása után letisztítottuk a 16. századi járószintet. Az ÉK-i falsaroktól ÉK felé 190 cm-re megjelent egy újabb, derékszögű falsarok, amelynek É–D-i ága párhuzamos volt a palota keleti falával. Kiderült tehát, hogy az udvar 11,5 m széles volt. A falsarok K–Ny-i ága pedig a jelenlegi árvízi töltés alatt egyenesen haladt a Duna felé. A 190 cm széles folyosó valójában a Dunához vezető kapulejárát felső szakasza volt. A keleti oldalon az épületsarokkal pontosan szemben elbukkant egy harmadik falsarok, amely egy 8 m hosszú folyosófal É-i végét mutatta. A palota keleti fala előtt húzóódó folyosó 120 cm széles volt, a 8 m hosszú fal déli végén egy kapu van. A 8 m hosszú fal egyéb-

15. kép. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. A királyi kastély K–Ny-i szárnya, az északi folyosó középkori padlórétegei. 12–16. század. 1. Bolygatatlan talaj. 2. Szürke kevert föld. 3. Barna kevert föld. 6. Épülettörmelékes föld. 8. Habarcspadló

ként az árvízi töltésben van, csak a belső falsíkot lehetett kibontani.

A Dunára vezető lejárát építési ideje egyelőre bizonytalan, annyit lehet határozottan kijelenteni, hogy a 13. századi építkezések után készült. A palota ÉK-i sarkán egy vastag falú torony állott, amely teljes egészében betöltötte a Dunára vezető lejáratot, pár centi választotta el a kapulejárát északi falától. A palotasarok É-i oldalán kiásott kutatóárokban követhettük az építési periódusokat, a torony falmaradványai a különböző falak között középen helyezkedtek el (19–21. kép). Az első épület falát a sarok felé haladva egyre mélyebb szintre bontották, majd ráépítették azt a falat, amely egybeépült a toronnyal, aztán lebontották a tornyot, és felépítették a 14–16. századi falakat. Az északi oldalon három vastag, habarcspadló réteg fut az épület falához. A legelső a toronyfal alatt húzódik, nekifut a falnak, de nem azonos a belső oldalon talált, a kemencével elvágott padlóréteggel. A középső, külső oldalon lévő padlócsík azt a járószintet mutatja, amelyet a torony lebontása után alakítottak ki, a felette lévő réteg pedig már a középkor második felében keletkezett. A kapulejáróban lévő rétegsor egyszerűbb. A torony bontott falára épülettörmelékes feltöltést hordtak, tetején lejárát, agyagos járószint van. Efölött egy vastag habarcspadló réteg van, amely a dunai kapulejárát É-i falának a járószintet mutató falkiugráshoz csatlakozik. A szintadatok alapján egyelőre úgy tűnik, hogy a torony IV. Béla kastélyához tartozott. Az alatta lévő falak pedig a korábbi, 1241 előtti királyi, királynéi házból származnak. Ugyanehhez a korábbi palotához tartozott a keleti oldal folyosója. A 8 m hosszú folyosórészletben a déli ka-

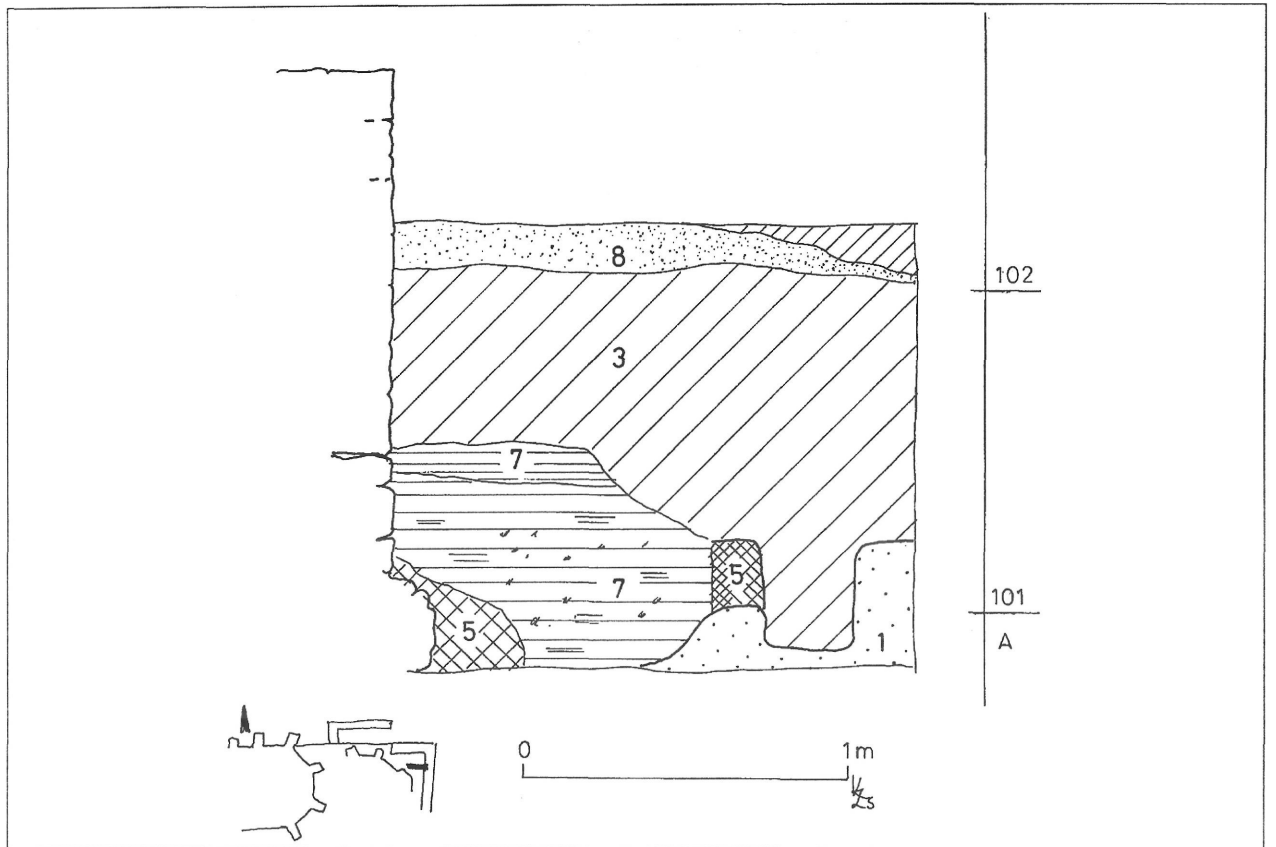
16. kép. Bp. XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. A királyi kastély DNy-i sarka és a templom ÉK-i sarkán álló támpillére. 13. sz. közepe

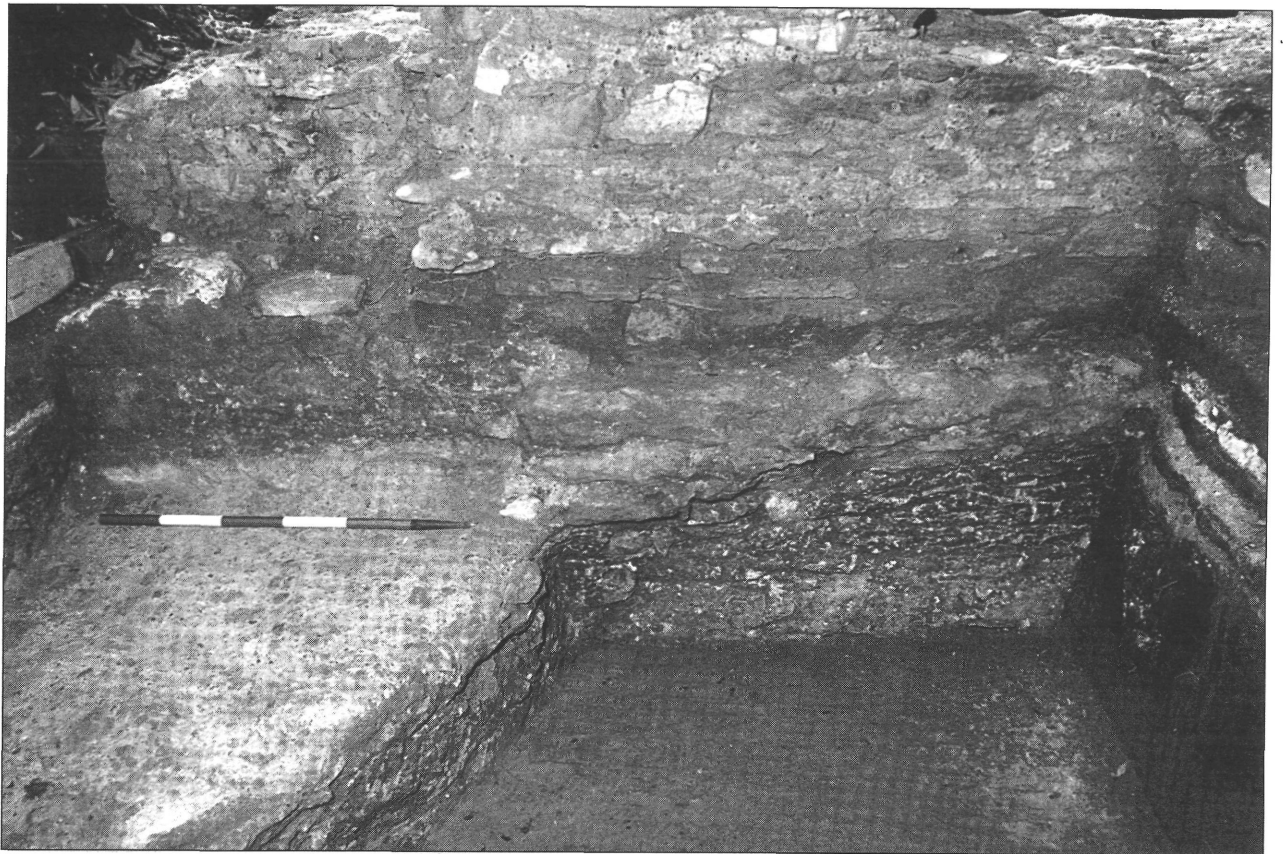
17. kép. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. A királyi kastély K–Ny-i szárnyának falmaradványai feltárás közben.
12–13. század

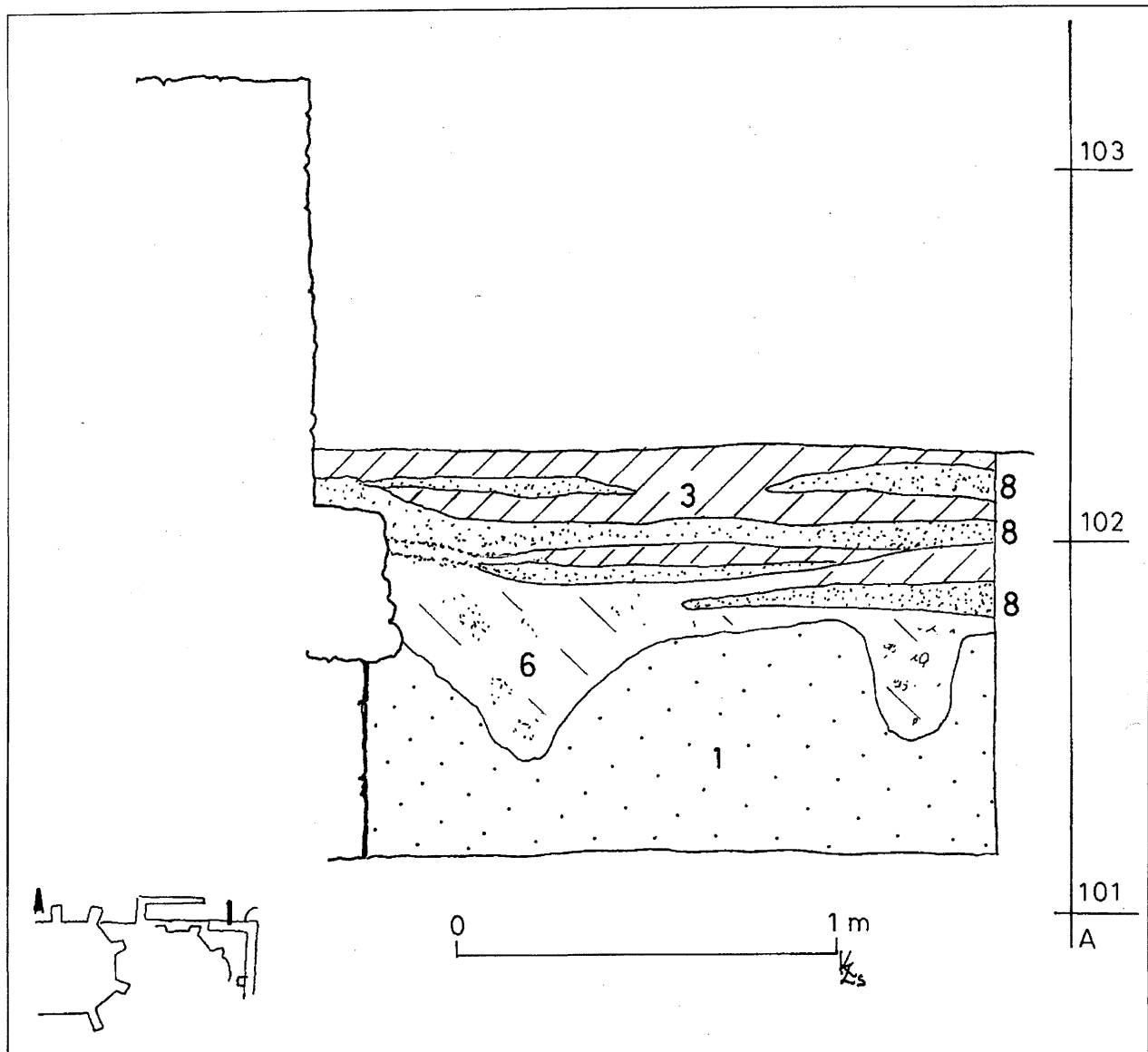
18. kép. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. Kemence maradványai a királyi kastély K–Ny-i szárnyában. 12–13. század

19. kép. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. A királyi kastély K-Ny-i szárnyában lévő kemence maradványai és a felette lévő rétegek. 12–13. század. 1. Bolygatatlan talaj. 3. Kevert barna föld. 5. Paticcs. 7. Agyag, agyagos föld. 8. Középkori habarcspadló

20. kép. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. A királyi kastély K-Ny-i szárnyának ÉK-i sarka feltárás közben. 12–16. század

21. kép. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. A királyi kastély ÉK-i sarka. 13. század közepe

punál volt kutatóárok. Eléggé bonyolult a rétegsor. Az átjáró függőleges keretkövéhez lapos küszöbkövet építettek. A kutatóárok keleti oldala a folyosófal, nyugati oldala pedig a palota keleti fala, északi oldalát a folyosóban lévő rétegek, déli oldalát pedig az átjáróba futó rétegek alkotják (22–24. kép). Az itteni rétegek között megjelent egy eddig sehol sem látott vastag, kemény, világosszürke agyagréteg, amely betölti a folyosót és befut a küszöbkö alá. Felette lazább szerkezetű, homokos feltöltés van, és csak erre került rá a folyosói átjáró küszöbköve. A küszöbköhöz hozzátapad a vastag habarcspadló. A folyosófalon a küszöbkö aljával egy vonalban vastag habarcskifolyás mutatja, hogy innen indult a folyosó felmenő fala. A folyosóban az eddig felsorolt rétegek alatt még 40 cm vastag rétegsor van. A falak alját egy vastag, égett, kormos földréteg köti össze, felette különböző földrétegek között három habarcscsík húzódik. Az alsó kettőt átvágta egy rövidebb árok, talán építőállvány palánkjainak helye. A palánkok az égett földbe mélyedtek. A harmadik keskeny habarcscsík keresztülhaladt a palánk helyét betöltő épülettörme-

léken. Ennek ellenére, hogy a bolygatatlan talaj felszínén erőteljes égés nyomai látszanak, a falakon ennek semmi nyomát sem láttuk. Lehetséges, hogy az építkezést megelőzően keletkezett, amikor a kiválasztott helyen felégették a sűrű növényzetet. Újabb adatok előkerüléséig azt gondoljuk, hogy a habarcspadló alatti rétegsor az 1241 előtti időszakban keletkezett, a folyosóban látható alsó habarcspadló pedig, amelyik az átjáró küszöbéig tart, IV. Béla építkezéseihez köthető.

A soron következő feltárások eredményei sok tekintetben finomítani fogják az előzetes beszámoló egyes megállapításait. A 13. századi királyi kastély helyét azonban már pontosan ismerjük. Az 1241 előtti udvarhelyen a királyi ház közelében templom állt, déli hajófalának nagy részét beépítették az apácakolostor templomába. A templomtól keletre, a Dunaparton állt a királyi vagy királynéi kastély, amelynek ÉK-i sarkát és a keleti fal nagyobb részét feltártuk. A keleti homlokzat előtt a padlónyomok szerint zárt folyosó húzódott, ennek csak a nyugati oldalát láthattuk, a fal többi része és a palota többi, Duna-parti épülete a jelenlegi árvízi töltés alatt helyezkedik

el. IV. Béla az apácakolostor építésével egy időben új palotát is épített. Téglalap alakú alaprajza volt. Keleti oldala a Duna-parton állt, magába foglalta a főbejáratot és a kikötőt, ezeknek maradványai az árvízi töltés alatt sejtethők. A palota északi oldalát egyelőre nem ismerjük. A nyugati oldalon az addig még beépítetlen területen teljesen új, É–D-i irányú épületszárnyat emeltek. A déli oldalon álló korábbi kastélyt átépítették és kibővítették, ez lett a K–Ny-i szárny. A palota DNy-i sarka mögött épült fel a kolostor temploma, ekkor még csak az egyenes záródású szentély sarkain álló támpillérek nyúltak át a palota területére. IV. Béla palotája becsléseink szerint 55–60 m hosszú és 28–30 m széles, szabályos alaprajzú, egységes terv szerinti épület volt, külső megjelenésében is méltó párja lehetett az óbudai várnak.⁴⁸

ÖSSZEFOGLALÁS

Anonymus, 12. századi magyar történetíró regényes elbeszéléseiből ismerjük a magyar honfoglalás Budapest földjén játszódott eseményeit. 896-ban a két fejedelem felosztta egymás között ezt a területet, a tényleges katonai hatalmat birtokoló Árpád fejedelem a Csepel-szigetet, Kurszán, a szakrális főfejedelem pedig Óbudát kapta meg. Kurszán 904-ben bekövetkezett halála után megszűnt a magyarok kettős fejedelemsége, a hatalom Árpád és leszármazottai kezére jutott. A fejedelmi udvarhelyek és birtokközpontok az Árpád-házi királyok uralkodása alatt királyi udvarhelyekké fejlődtek, amelyek közül a 13. század közepéig az óbudai királyi vár és a csepeli uradalmi központ voltak a legjelentősebbek.

Csepel-szigeti királyi udvarhely

A 10–11. századi temető és a későbbi történeti adatok a sziget északi részének sűrű lakottságát mutatják. A 11. században Királyi szigetnek nevezték, az adatok szerint itt őrizték az egyik királyi ménest. Árpád-házi királyaink nagy vadászatokot rendeztek a szigeten, 1189-ben III. Béla király két napig itt látta vendégül a 3. keresztes háborúba vonuló Barbarossa Frigyes királyt. A 13. század utolsó negyedében a csepeli uradalom a királynék használatába került, majd a 15. század elejétől a királynéi birtok része lett. Az udvarhely topográfiai helyzete ismeretlen.

Óbudai királyi udvarhely

A történeti adatok alapján biztosra vehető, hogy az óbudai királyi udvarhely a 12. század végére teljesen kiépült. III. Béla király (1172–1196) rendszeresen járt Óbudára, és 1189-ben az esztergomi díszes fogadtatás után először itt vendégelte meg a 3. keresztes háborúba vonuló Barbarossa Frigyes királyt, majd innen vonultak a Csepel-szigeti vadászatra. A 13. század első felében új várat építettek; a mai Kálvin közti református templom alatt helyezkednek el a vár központi épületei. II. Endre (1205–1235) és IV. Béla (1235–1270) hosszabb időt, például a húsvét előtti nagyböjt idejét is itt töltötték. A vár a tatárjárás (1241) idején romba dőlt. I. Nagy Lajos király 1343-ban anyjának, Piast Erzsébet királynénak ajándékozta a várat, ezt követően a középkor végéig a királynéi birtok része maradt.

Cinkotai udvarhely

Az észak-pesti határban a Szilas-patak által kettévágott dombvidéken kialakult 10. századi szálláshely központja Cinkota volt. Krónikai adat szerint 1074-ben itt szálltak meg a Salamon király ellen vonuló, a királyi hatalomért küzdő Árpád-házi hercegek, a későbbi I. Géza és I. László királyok. Az udvarhely a ma is működő evangélikus templom körül helyezkedett el, a 18. században épült templom magába foglalja a 11–16. századi középkori templom maradványait. A régészeti feltárás felszínre hozta a 12. század végén lebontott kerek templom (rotunda) és az udvarhelyet védő, gerendavázás sánc részleteit. IV. Béla király mint a tatárjárás idején elnéptelenedett birtokot 1259-ben az általa alapított margit-szigeti domonkos apácakolostornak adományozta. A falu a középkor végéig az apácák birtokában maradt, a környék legjelentősebb falujává fejlődött.

Pesti királyi udvarhely

A pesti várat Anonymus 12. századi elbeszélése és két 15. századi történeti adat említi. Helyét a régebbi kutatás a Belvárosi-templom melletti IV. századi római tábor falai közé helyezte, a régészeti kutatások során azonban nem találták meg a nyomait. Sokkal inkább a Váci utca–Régiposta utca sarok környékére helyezhető, ahol előkerültek a Zsigmond király uralkodása alatt (1387–1437) megkezdett várépítés maradványai. A régészeti kutatás során a 15. század eleji lakótorony maradványai között megtaláltuk az Árpád-kori (11–13. század) torony egyik oldalát, a másik három oldala még feltáratlan.

Margit-szigeti királyi udvarhely

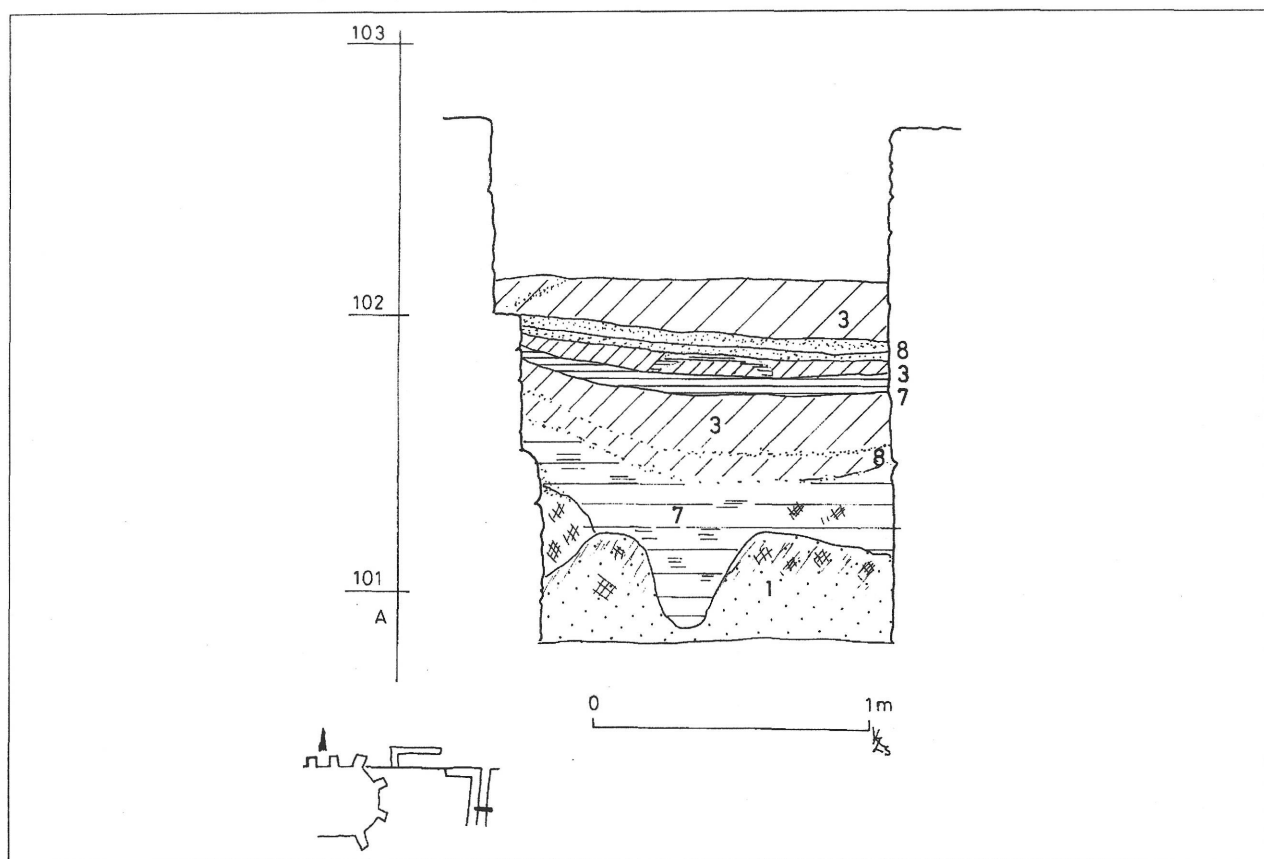
A történeti adatok szerint az Óbudához tartozó királyi birtokban álló szigeten a 13. század első felében már kiépült udvarhely volt. A sziget ekkor leggyakrabban használt neve Insula Leporum volt. A sziget közepe táján a keleti oldalon, közvetlenül a Duna-parton álltak az első épületek. A közelében kisebb templom állt, körülötte temető volt. A 13. században a királyné házának nevezték. Az 1995-ben megkezdett itteni ásátások egyik nagy eredménye volt a királyi kastély épületmaradványainak feltárása. Építészeti egységet alkotott a IV. Béla által alapított domonkos apácakolostorral, a templom szentélyének északi oldalához kapcsolódott.

A tatárok elől menekülő IV. Béla és Lascaris Mária királyné fogadalmat tettek, hogy születendő gyermeküket Isten szolgálatára nevelik és számára kolostort építenek. 1242. január 27-én a dalmáciai Klissza várában megszületett Árpád-házi Margit hercegnő, (†1270. január 18.), akit négyéves korától kolostorban neveltek. A királyi pár az óbudai Nyulak szigetét választotta a Margit számára felépítendő kolostor helyéül, és 1246 körül hozzákezdtek az építkezéshez. 1252-ben Margit és társnői beköltöztek az új épületbe, de a kolostor ünnepélyes alapító oklevelét csak az építkezés teljes befejezése után, 1259-ben adta ki a király.

Ekkor már állt az új királyi kastély is. Szabályos téglalap alakú alaprajza volt, É–D-i irányban 60 m hosszú, K–Ny-i irányban pedig 30 m széles volt. Egymással derékszöget bezáró épületszárnyakból állt. A kastély DNy-i sarka érintkezett a szentély sarkán álló támpillérral.

22. kép. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor.
A királyi kastély K–Ny-i szárnya előtti keleti folyosó feltárás közben. 12–16. század

23. kép. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. A királyi kastély K–Ny-i szárnya előtti folyosó középkori padlórétegei.
12–16. század. 1. Bolygatatlan talaj égetés nyomaival. 3. Kevert barna föld. 7. Agyagos föld. 8. Habarcspadló

24. kép. Budapest XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. A királyi kastély K–Ny-i szárnyában lévő folyosó kapuja feltárás közben. 12–16. század

A régészeti feltárások folyamatban vannak, így a kastély alaprajzának és építéstörténeti periódusainak végleges és pontos meghatározására még nincs lehetőségünk. A K–Ny-i kastélyszárny magába foglalja a korábbi királynéi ház maradványait, az É–D-i szárny viszont beépítetlen területen épült.

A történeti adatok szerint IV. Béla és utódai, fia, V. István (1270–1272), unokája, IV. Kun László (1272–1290) családtagjaikkal és rokonaikkal együtt különösen kedvelték ezt a helyet, amiben közrejátszott, hogy a szomszédos kolostorban IV. Béla lányával együtt még másik három Árpád-házi hercegnőt szenteltek apácává. A kolostor templomában temették el 1272-ben

V. István királyt, sírját 1838-ban kifosztották. 1276-ban IV. László király az egész szigetet a kolostornak adományozta, a királyi udvarhely története véget ért. A kastély a kolostor egyik szárnya lett, de világi rendeltetésű maradt. A kolostorral együtt többször átépítették, a királyi és főúri vendégek fogadására méltó, reprezentatív épületté alakították. Pusztulása a 16. század elején kezdődött, amikor a török veszedelem elől az apácák 1529-ben Nagyváradra menekültek. A végleges pusztulás a 19. század elején következett be, az emeletes falakat a kolostor többi épületének falaihoz hasonlóan ledöntötték, földdel eltakarták, és az egész kéthektáros területet fákkal, bokrokkal beültették.

JEGYZETEK

1. FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY, 25–26. A 106–136. tételek között felsorolt leletek közül 25-nek pontosan ismerjük a lelőhelyét. A könyv megjelenése óta eltelt időszakban újabb honfoglalás kori leletek kerültek elő, az ismert lelőhelyek száma 35-re gyarapodott, a leletek továbbra is főként magányos sírokból származnak. Az újabb leletek sorából kiemelkedik három, a Budapest határára lévő Budaörs tűzkőhegyi, az Óbuda Kaszás utcai és a Pestlőrinc (volt szovjet laktanya udvara) Üllői úti különösen gazdag mellékletű lovasférfi-sír, amelyben díszes fegyverök, szabályák, nyílhegyek, tegezalkatrészek, függesztoókarikák, lószerszámok voltak. Fegyvereik jellegzetességei azt mutatják, hogy mind a három sírban a könnyű lovasságon belül elkülönült fegyvernem előkelő, magas rangú katonái vezetőit temették el. KOVÁCS L., 234.; IRÁSNÉ MELIS, 1991a, 102–112.
2. GYÖRFFY, 1973, 251–258.
3. PAIS, 77–78.
4. IRÁSNÉ MELIS, 1983, 15.
5. GYÖRFFY, 1973, 265.; GYÖRFFY, 1998, 198–200.
6. GYÖRFFY, 1973, 273.
7. GYÖRFFY, 1973, 319.
8. A Csepel-sziget északi szigetcsúcsán és a mai Szabadkikötő helyén lévő, korábban Moraszt dűlőnek nevezett helyen a kikötő építését megelőző időszakban több szórványleletet összegyűjtöttek, egy 13. századi fazék bekerült a Nemzeti Múzeumba, de a helyi sajtóban említett II. András-pénzeknek nyoma veszett. Amatőr régészek „ősregi jellegű falakat és különféle tárgyakat” tártak fel ezen a környéken, de a 20. század közepére már minden elpusztult. PERÉNYI, 14–15.
9. GYÖRFFY 1973. 273.
10. A vár feltárása 1906-ban kezdődött, majd több alkalommal voltak feltárások a különböző részekben. A vár kiemelkedő művészeti értékű faragott építészeti töredékeit számos tudományos cikkben ismertették. GEREVICH, 1973, 365–368.
11. KOVÁCS A., 110–112.

12. GYÖRFFY, 1973, 264., 273., 280–281.; ALTMANN, 89–109., 113–114.
13. PAIS, 1926, 82.
14. GYÖRFFY, 1973, 266.; GYÖRFFY, 1998, 512–513.
15. IRÁSNÉ MELIS, 1975, 225–227., 3–4. kép.
16. Matolcsi János szóbeli közlése. A kutyacsontok a Magyar Mezőgazdasági Múzeumba kerültek.
17. NOVÁKI, 338.
18. KUBINYI A., 32.
19. PAIS, 100.
20. PETŐ.
21. NAGY M., 201., Abb. 93. Térkép.
22. BÓNA, 370–376., 26. Térkép.
23. GYÖRFFY, 1973, 259.
24. NAGY L., 1946, 58.
25. LUX K., 1–33.
26. BERTALAN, 471–490.; NAGY T., 359.
27. GERŐ L.: A pesti belvárosi plébániatemplom. Bp., 1956.
28. IRÁSNÉ MELIS, 1995, 57–59.
29. Árpád-kori legendák és intelmek. Bp., 1983, 91–92.
30. GYÖRFFY, 1973, 265.; GYÖRFFY, 1998, 538.
31. IRÁSNÉ MELIS, 1995, 63., 3. kép 4., 4. kép.
32. Gerevich László is erre a környékre helyezi a pesti várat. GEREVICH, 1973, 364.
33. IRÁSNÉ MELIS, 1994, 93–95.
34. IRÁSNÉ MELIS, 1995, 64–66., 8. kép.
35. IRÁSNÉ MELIS, 1983, 17–19.; IRÁSNÉ MELIS, 1991b, 136–137.
36. Feuer Istvánné (1959–1962) és a szerző (1998) publikálatlan ásátásai.
37. TÖRS, 1–14.
38. KUBINYI F. 1–25.; NAGY L., 80.
39. RUPP, 87.; GYÖRFFY, 1973, 322.; FEUERNÉ, 1955, 6.
- Feuer Istvánné az 1950-es években az É-i szigetcsúcson kereste az esztergomi érsek várának helyét, azonban csak kiszedett falhelyeket és néhány jellegetlen középkori cserepet talált a feltételezett helyen. GYÖRFFY, 1998, 656–657.
40. RADVÁNYI, 11–13.; NAGY L., 80.; FEUERNÉ, 1955, 6.; GYÖRFFY, 1973, 321.; GYÖRFFY, 1998, 652.
41. A ma is álló középkori falakban több római kőfaragvány látható, például az apácakolostor templomában az északi diadalív lábazata egy 4. századi római sírkő.
42. GYÖRFFY, 1973, 319.; GYÖRFFY, 1998, 652–653.
43. GYÖRFFY, 1998, 644–657.
44. Monumenta Romana Episcopatus Vespremiensis 3. 1416–1492. Bp., 1902, 220–221.
45. LUX G., 204–213., 1. ábra.; FEUERNÉ, 1971, 247., 1. kép.
46. A régebbi ásátások felsorolása: FEUERNÉ, 1955, 19–20. Feuerné 1959–1962 közötti, műemléki helyreállításhoz kapcsolódó kutatásainak eredményei: FEUERNÉ, 1971, 245–271.; GEREVICH, 1973, 377. A kolostor területének teljes feltárását célul tűző kutatások 1995-ben kezdődtek el, teljes egészében feltártuk a kerengőt, a templomot, az északi kolostorkertet, és az ÉNy-i sarkon álló vendégházat. Jelenleg a templomtól ÉK-re fekvő királyi udvarhely kutatása zajlik. A középkori palota és a templom építéstörténetét és a feltárt emlékek részletes ismertetését a palotaszárny teljes feltárása után lehet elvégezni.
47. Az előzetes beszámolóban nem foglalkoztunk részletesen a palotaszárny és a kolostor kapcsolatával, az épület építéstörténeti jelentőségével, ezekre a kastély feltárásának befejezése után nyílik lehetőség.
48. A régészeti kutatások anyagi fedezetét a budapesti Főpolgármesteri Hivatal biztosította, az ásátások a Település- és Értékvédelmi Ügyosztály műemléki helyreállítási tervei szerint haladnak. Megköszönöm dr. Kiss Katalin ügyosztályvezető asszonynak és Hadházy Ába ügyosztályvezető-helyettes úrnak, hogy megteremtették a régészeti kutatás feltételeit, és minden felmerülő, ásátással kapcsolatos kérdésben segítségemre voltak.

IRODALOM

- ALTMANN=ALTMANN Júlia: Óbuda. In: Medium Regni. Bp., 1996, 89–109. és 113–114.
- BERTALAN=BERTALAN Vilmos: A belvárosi plébániatemplom mellett folytatott ásátások. BudRég 14. 1945, 471–490.
- BÓNA=BÓNA István: A népvándorlások és a korai középkor története Magyarországon. Magyarország Története I/1. Bp. 1984.
- FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY=FEHÉR Géza-ÉRY Kinga-KRALOVÁNSZKY Alán: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. In: Régészeti Tanulmányok 2. Bp., 1962.
- FEUERNÉ, 1955=FEUERNÉ TÓTH Rózsa: Margitsziget. Bp., 1955.
- FEUERNÉ, 1971=FEUERNÉ TÓTH Rózsa: A margitszigeti domonkos kolostor. BudRég 22. 1971, 245–271.
- GEREVICH, 1973=GEREVICH László: Az első települések építésze. In: Budapest Története 2. Bp., 1973, 353–401.
- GERŐ=GERŐ László: A pesti belvárosi plébániatemplom. Bp., 1956.
- GYÖRFFY, 1973=GYÖRFFY György: Budapest története az Árpád-korban. In: Budapest Története 2. Bp., 1973, 217–349.
- GYÖRFFY, 1998=GYÖRFFY György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 4. Bp., 1998.
- IRÁSNÉ MELIS, 1975=IRÁSNÉ MELIS Katalin: Középkori falvak Pest határában. ArchÉrt. 102. 1975, 225–227.
- IRÁSNÉ MELIS, 1983=IRÁSNÉ MELIS Katalin: Adatok a Pesti-síkság Árpád-kori településtörténetéhez. MHB 4. Bp., 1983.
- IRÁSNÉ MELIS, 1991a=IRÁSNÉ MELIS Katalin: Die Zeit der ungarischen Landnahme. In: Budapest im Mittelalter. Braunschweig, 1991, 102–112.
- IRÁSNÉ MELIS, 1991b=IRÁSNÉ MELIS Katalin: Pest im Hochmittelalter. In: Budapest im Mittelalter. Braunschweig, 1991, 136–137.
- IRÁSNÉ MELIS, 1994=IRÁSNÉ MELIS Katalin: A pesti városalaprajz kialakulása és változásai a középkorban. In: Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és a régmúltból. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára. Bp., 1994, 88–107.
- IRÁSNÉ MELIS, 1995=IRÁSNÉ MELIS Katalin: Régészeti kutatások a pesti vár területén. ArchÉrt. 121–122. 1994–1995, 57–78.
- KOVÁCS A.=KOVÁCS Annamária: IV. Béla király Óbudán. In: Medium Regni. Bp., 1996, 110–112.
- KOVÁCS L.=KOVÁCS László: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Bp., 1986, 216–256.
- KUBINYI A.=KUBINYI András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Budapest Története 2. Bp., 1973, 7–233.
- KUBINYI F.=KUBINYI Ferenc: Margitsziget műemlékei. ArchKözl. 2. 1861, 1–25.
- LUX G.=LUX Géza: Újabb ásátások a Margitszigeten. Technika, 1938.
- LUX K.=LUX Kálmán A Budapest belvárosi plébániatemplom. TBM 2. 1933, 1–33.
- NAGY L.=NAGY Lajos: Az Eskü-téri római erőd, Pest város őse. Budapest Főváros Várostarténeti Monográfiái 17. Bp., 1946.
- NAGY M.=NAGY, Margit: Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest 1–2. Monumenta Avarorum Archaeologica 2. Bp., 1998.
- NAGY T.=NAGY Tibor: Római-kori emlékek Transaquincum területéről. BudRég. 15. 1950.
- NOVÁKI=NOVÁKI Gyula: A magyarországi földvárak az őskortól a középkorig. Építés-, Építészettudomány 7. 1975, 323–339.
- PAIS=PAIS Dezső: Magyar Anonymus. Bp., 1926.
- PERÉNYI=PERÉNYI József: Csepel (Magyar városok monográfiája). Bp., 1934.
- PETŐ=PETŐ Mária: A Gellérthegy története az őskortól napjainkig. Bp., 1998.
- RADVÁNYI=RADVÁNYI Imre: Margit-sziget története. Pest, 1858.
- RUPP=RUPP Jakab: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868.
- TÖRS=TÖRS Kálmán: Margit-sziget. Pest, 1872.

ARCHÄOLOGISCHE ANGABEN ZUR FORSCHUNG DER KÖNIGLICHEN RESIDENZ

Aus der romanhaften Erzählungen des Anonymus, einem ungarischen Geschichtsschreiber aus dem 12. Jahrhundert, kennen wir die Ereignisse der Landnahmezeit, die sich im Raum von Budapest abspielten. 896 hatten die zwei Fürsten dieses Gebiet in zwei geteilt, Fürst Árpád, der die wahre militärische Macht besaß, bekam die Csepel Insel, Kurszán der sakralische Fürst erhielt in den Besitz von Óbuda.

904, nach dem Tode des Kurszán wurde das zweifache Fürstentum abgestellt, die Macht gelang in die Hände des Árpád und seiner Nachfolger.

Die Fürstenhöfe und Besitzumszentren entwickelten sich zur Zeit der Regierung der Könige der Árpádenhauses zu königlichen Hofstätten. Unter ihnen waren bis Mitte des 13. Jahrhunderts die königliche Burg aus Óbuda und der Hauptsitz in Csepel die bedeutendsten.

Könighof auf der Csepel Insel. – Die Friedhöfe aus dem 10–11. Jahrhundert sowie die späteren geschichtlichen Daten weisen darauf hin, daß die Insel dicht bewohnt war. In 11. Jahrhundert nannte man die Insel Königsinsel laut bestimmter Daten hielt man hier ein königliches Gestüt. Die Könige des Árpádenhauses veranstalteten großzügige Jagde auf der Insel. 1189 empfing König Béla III. zwei Tage lang den König Friedrich Barbarossa als Gast, als er in den dritten Kreuzzug zog. Im letzten Viertel des 13. Jahrhunderts gelangte das Besitztum in die Hände der Königinnen, sie benützten sie, später vom Anfangs des 15. Jahrhunderts wurden sie Teile ihrer Güter. Die topographische Lage des Hofes ist unbekannt.

Königliche Residenz von Óbuda. – Laut der geschichtlichen Daten gibt es sicher behauptbar, daß die königliche Residenz von Óbuda am Ende des 12. Jahrhunderts schon ganz ausgebaut war. König Béla III. (1172–1196) besuchte Óbuda regelmäßig und 1189, nach der prunkvollen Empfang in Esztergom bewirtete er hier den König Friedrich Barbarossa, der in den dritten Kreuzzug ritt. Von hieraus gingen sie auf Jagd auf die Csepel Insel. In der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts wurde eine neue Burg gebaut, die Hauptgebäuden der Burg befinden sich unter der reformierten Kirche, am heutigen Kálvin-köz. Endre II. (1205–1235) und Béla IV. (1235–1270) verbrachten hier eine längere Zeit, zum Beispiel die Fastenzeit vor Ostern. Die Burg wurde zur Zeit des Tatarenzugs verwüstet. König Ludwig der Große I. schenkte sie seiner Mutter, der Königin Piast Erzsébet im Jahre 1343, und nach diesem Zeitpunkt blieb die Burg bis Ende des Mittelalters ein Teil der Landgüter der Königin.

Residenz aus Cinkota. – An der nördlichen Markierung von Pest entstand im 10. Jahrhundert im Hügelgebiet, das vom Szilas Bach in zweigeteilt wurde eine Siedlungsstelle, dessen Zentrum Cinkota war. Laut der Daten der Chronik bauten die Prinzen des Árpádenhauses, die im Jahre 1074 gegen König Solomon zogen ihren Lager aus. Sie waren jene Prinzen die später als König Géza I. und König Ladislaus I. bekannt worden waren. Der Unterkunftsornt umgab die auch noch im Gegenwart funktionierende evangelische Kirche, die im 18. Jahrhundert gebaute Kirche umfaßt die Ruinen der ehemaligen mittelalterlichen Kirche. Die archäologische Ausgrabung brachte die Überreste der runden Kirche (Rotunda) die am Ende des 12. Jahrhunderts abgerissen wurde, sowie Fragmente des Balkenschanzes der zum Schutz der Residenz diente ans Tageslicht. König Béla IV. schenkte die zur Tatarenzeit verwüsteten Güter der Dominikanernonnen, ein Orden, der von dem König selbst gegründet wurde. Das Dorf blieb bis Ende des Mittelalters im Besitz der Nonnen, und entwickelte sich zum bedeutendsten Dorf der Umgebung.

Königliche Residenz in Pest. – Die Burg wird von einer Erzählung des Anonymus aus dem 12. Jahrhundert und eine Geschichte aus dem 15. Jahrhundert erwähnt. Früher glaubte man sie lag zwischen den Mauern des römischen Militärlagers aus dem 4. Jahrhundert an der Belvárosi Templom (Innenstadtkirche), aber die archäologischen Forschungen fanden hier keine Spuren von irgendeiner Burg. Es ist viel wahrschein-

licher, daß sie an der Ende der Régiposta und Váci Straße lag, wo die Ruinen einer Burgbau unter König Sigismund (1387–1437) gefunden worden waren.

Dank der archäologischen Forschungen fanden wir zwischen den Überresten einer Wohnturm aus dem 15. Jahrhundert auch eine Seite der Árpádenzeitlichen Turm (11–13. Jahrhundert). Die anderen drei Seiten sind noch nicht freigelegt.

Königliche Residenz auf der Margareteninsel. – Laut der geschichtlichen Daten stand schon auf dem, zu Óbuda gehörenden königliche Besitz namens Margareteninsel schon in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts eine ausgebaute königliche Residenz. Der am meist verwendete Name der Insel war damals Insula Leporum. Die ersten Gebäuden standen bei der Mitte der Insel ganz am Ufer, an der östlichen Seite. In der Nähe stand eine Kirche und rundherum ein Friedhof. Sie wurde im 13. Jahrhundert „Haus der Königin“ genannt. Eine der wichtigsten Ergebnisse der Ausgrabungen, die 1995 begannen, war die Freilegung der Überreste des königlichen Palastes.

Es bildete eine architekturelle Einheit zusammen mit dem, von Béla dem IV. gegründeten dominikanischen Nonnenkloster und knüpfte sich zur nördlichen Seite des Kirchenchores. König Béla IV. und Königin Maria Lascaris flüchteten gerade vor den Tataren, als sie ein Gelübde taten: wenn sie entkommen werden sie ihr kommendes Kind Gott widmen und ihm ein Kloster bauen. Am 27. Januar 1242 wurde in der dalmatischen Burg Klissa die Prinzessin Margit Árpádházi geboren (†18. Januar 1270). Sie wurde vom Alter von vier Jahren in einem Kloster erzogen. Das königliche Paar wählte die Insel der Haasen, als Errichtungsstelle für das Kloster aus. Die Bauarbeiten begannen um 1246. 1252 konnten Margit und ihre Gefährtinnen in das neue Gebäude einziehen. Der König gab aber die offizielle Gründungsurkunde des Klosters erst 1259 aus, als die Arbeiten schon komplett beendet waren. In jenem Jahr stand schon auch das neue Schloss des Königs. Es hatte einen Grundriss von einem regelmäßigen Rechteck, betrug in der Länge – Richtung Norden-Süden – 60 m, in der Breite – Richtung Osten-Westen – 30 m. Es bestand aus Gebäudeflügel, die miteinander rechten Winkel bildeten. Die südwestliche Ecke des Schlosses berührte den Stützpfiler an der Ecke des Chors. Die archäologischen Ausgrabungen sind im Gange so haben wir noch keine Möglichkeit den Grundriss und die baugeschichtlichen Perioden endgültig und genau zu bestimmen. Der ost-westlich liegender Schlossflügel enthält die Ruine des früheren Hauses der Königin, der nord-südlich gerichtete Flügel wurde auf eine noch umbebaute Fläche errichtet.

Laut der geschichtlichen Daten hatten König Béla IV. und seine Nachfolger, sein Sohn Stefan V. (1270–1272) sein Enkelkind Kun László IV. (1272–1290) zusammen mit all ihren Familienmitglieder und Verwandten diese Stelle besonders gern. Darin spielte auch diejenige Tatsache eine große Rolle, daß man im benachbarten Kloster zusammen mit der Tochter des Béla IV. noch drei Prinzessen des Árpádenhauses als Nonnen geweiht wurden. In der Kirche des Klosters bestattete man König Stefan V. im Jahre 1272. Sein Grab wurde 1838 ausgeplündert. 1276 schenkte König Ladislaus IV. die ganze Insel dem Kloster und so endete die Geschichte der königlichen Residenz. Das Schloss wurde zu einem Flügel, des Klosters, bewahrte aber seinen weltlichen Charakter. Es wurde zusammen mit dem Kloster mehrmals umgebaut und zu einem repräsentativen Gebäude umgeformt, das für den Empfang von edlen und königlichen Gäste geeignet war. Sein Untergang begann am Anfang des 16. Jahrhunderts, als 1529 die Nonnen sich vor dem Türkengefahr nach Großwarden flüchteten. Die endgültige Zerstörung vollendete sich am Anfang des 19. Jahrhunderts, als die Mauer des ganzen Gebäudekomplexes abgerissen wurden. Die Trümmer wurden mit Erde bedeckt und das zwei Hektaren große Gelände wurde mit Bäumen, Sträucher eingepflanzt.